

Pieter Schelte Heerema
1908-1981
Een Biografische Studie

Roland van Blokland
Student Geschiedenis Universiteit Utrecht
mei-juni 2010

Inhoudsopgave

Voorwoord		2
Inleiding		3
H 1	1908-1931	8
H 2	1931-1940	9
H 3	Heerema's terugkeer	14
H 4	De Waffen-SS	25
H 5	De Nederlandse economie in oorlogstijd	30
H 6	Heerema's NOC	33
H 7	Verzet en vlucht	49
H 8	Berechting en naoorlogs bestaan	52
Epiloog		58
Bronnen		61
Literatuur		62
Illustraties		63
Brief aan P. Heerema		65

Voorwoord

Voor u ligt het product van een Biografische Project over Pieter Schelte Heerema. Mijn doel is niet een biografie te schrijven, die van begin tot einde het leven van Heerema beschrijft. Deze studie is een onderzoek naar Heerema's leven toegespitst op een bepaalde tijd: de Tweede Wereldoorlog.

Dit komt wellicht een beetje in de buurt van wat Geraldien von Frijtag Drabbe Künzel in haar boek *Het geval Calmeyer* een 'contextuele biografie' noemt. In de inleiding schrijft zij het volgende. “.. het is een poging om Calmeyers doen en laten te begrijpen door hem te plaatsen in zijn leefwereld en werkomgeving. Het boek is geen biografie in traditionele zin, want weliswaar komt Calmeyers leven van geboorte (1903) tot overlijden (1972) aan bod, maar het draait toch vooral om een luttele vier jaren: de dramatische periode tussen 1941 en 1945.” Nu lijkt dit op mijn doelstelling. Ik wil Heerema laten zien in zijn historische omgeving, met de nadruk op de periode 1940-1944.

Deze biografische studie is deels het verhaal van een leven en deels mijn eigen interpretatie daarvan. Ik baseer me daarbij op (ongepolijst) archiefmateriaal uit de periode, voornamelijk van Heerema's hand. Ondanks dat er melding wordt gemaakt in de archiefstukken van een dagboek en ik daarover de nabestaanden heb benaderd, heb ik dat helaas (nog) niet in kunnen zien. Voor mij is het geval Heerema daarom nog geen gesloten boek.

Inleiding

“Ik wist ook dat de Duitsers er niet aan zouden denken ons land ooit weer vrijwillig te ontruimen, maar dat zij integendeel de verduitsching van heel noordwest Europa wilden. Welk een vooruitzicht! Weinigen hadden de Duitsers van zoo nabij en onder zoo verschillende omstandigheden leeren kennen als ik. Van de idealen, van een Groot Germaansch Rijk, met Duitsland als kern, en geregeerd door de besten, voor welke idealen ik in 1940 had gemeend naar Europa te moeten komen, was niets overgebleven.”

Dit schrijft Pieter Schelte Heerema in de lente van 1944 in zijn ‘rapport’ tijdens een gevangenschap in Zwitserland. Heerema komt hier terecht na een vlucht uit Nederland voor de *Sicherheitsdienst* die hem eind januari heeft willen oppakken. Hij wordt het land uit geholpen door de Haagse verzetsgroep ‘Vogel-Reinaard’. In zijn rapport vertelt Heerema in het kort zijn levensverhaal, met de nadruk op de afgelopen vier oorlogsjaren. Het rapport sluit Heerema zo af:

“Hoewel ik weet, na den oorlog verantwoording voor al mijn daden af te moeten leggen, verzoek ik diegenen, die daarop invloed uit kunnen oefenen, te willen bewerken, dat ik, in afwachting van deze verantwoording, gelegenheid krijg mij op de ene of andere wijze nuttig te maken voor de zaak der geallieerden.”

Het is duidelijk dat Heerema, dan 36 jaar, zich in wil zetten voor de (nieuwe) goede zaak. “Ik ben fit genoeg voor militaire dienst”. Mocht hij zo niet bruikbaar zou zijn: “dan misschien anderszins: ik spreek behalve Nederlandsch, Engelsch, Fransch, Duitsch en Spaansch. Als havenbouwingenieur heb ik een jarenlange ervaring. Gedurende mijn tijd aan het oostfront en bij de N.O.C. heb ik veel gehoord en gezien, waarbij misschien iets is dat de Nederlandsche Regeering zou kunnen interesseeren.”

In zijn rapport kijkt Heerema terug op vier afgelopen jaren die hem, naar eigen zeggen, van een overtuigd pro-Duits in een fel anti-Duits persoon hebben doen veranderen. Als ingenieur is hij voor de oorlog werkzaam in overzeese gebieden, maar komt na de meidagen van 1940 naar Nederland.

Heerema’s terugkeer staat in teken van zijn ‘overtuiging’. Het is zijn bedoeling zich in te zetten voor een nieuwe staatkundige orde in Europa: een statenbond van gelijkwaardige

‘Germaanse’ landen, geleid door Duitsland. De volken van Noord-West Europa zijn volgens Heerema ‘rassisch’ verwant en delen zo hetzelfde politieke lot.

In bezet Nederland vindt Heerema gelijkgestemden binnen de Nederlandse SS. Heerema sluit zich aan en neemt actief deel aan de bezigheden. Hij geeft lezingen aan studenten, houdt besprekingen met mede-SS’ers en spreekt zelfs een groep hoge officieren van de Marechaussee toe. Dan begint de oorlog in Rusland en Heerema meldt zich meteen aan bij de Waffen SS.

Na een zware opleiding gekenmerkt door Duitse krijgstucht en een periode aan het front keert hij in de lente van 1942 terug naar Nederland. Heerema krijgt hier een positie aangeboden bij de zojuist door Rost van Tonningen opgerichte Nederlandse Oost Compagnie. Als ingenieur met ervaring in het oosten en de ‘juiste’ wereldbeschouwing is hij bij de NOC zeer welkom. Heerema’s denkbeelden zijn echter nu minder duidelijk dan in 1940. Hij meldt in zijn rapport dat zijn tijd bij de Waffen SS hem het ‘ware gezicht van de Duitser’ heeft leren kennen. Heerema lijkt verandert terug te komen van het front.

Desondanks aanvaardt Heerema hoge posities binnen de NOC totdat hij in juni 1943, op eigen verzoek, ontslagen wordt. De situatie, zowel in het binnenland als het buitenland is dan grondig veranderd. Heerema’s overtuiging naar eigen zeggen nu ook. Hij zegt anti-Duits te zijn geworden en krijgt na herhaalde pogingen contact met een verzetsgroep. Hiervoor verricht hij enkele ‘illegale’ activiteiten, totdat hij gedwongen wordt te vluchten uit Nederland.

Na de oorlog staat Heerema terecht voor zijn ‘politieke misdaad’, dat wil zeggen het lidmaatschap van de Nederlandse SS en de Waffen SS. Het Bijzonder Gerechtshof in Den Haag veroordeelt hem in eerste instantie tot twee jaar gevangenisstraf. In hoger beroep geeft de Bijzondere Raad van Cassatie hem in november 1946 een jaar en twee maanden met aftrek van voorarrest. Heerema komt hierop onmiddellijk in vrijheid.

Hij staat echter niet terecht voor zijn rol bij de NOC. Daar is hij als tweede directeur vanaf juni 1942 een jaar lang verantwoordelijk voor verschillende economische activiteiten in Oost-Europa en contacten met de Duitse autoriteiten. Ook wordt hij benoemd tot directeur van een dochteronderneming van de NOC, de Nederlandse Oost Bouw (NOB). Hij sluit namens de NOB overeenkomsten met de *Organisation Todt* en de SS om grote aantallen Nederlandse arbeiders te leveren voor werk in het oosten. In de winter van 1943 zijn er echter niet genoeg arbeiders meer die zich vrijwillig willen laten uitzenden. Daarom wordt, mede onder druk van de SS, besloten om bij Nederlandse arbeidsbureaus de dienstverplichting in te stellen, zodat

de benodigde aantallen gehaald kunnen worden. De dienstverplichting betekent een vreselijke tijd voor duizenden Nederlandse arbeiders, waarvan sommige in het oosten omkomen. Waar Heerema uiteindelijk niet vervolgd wordt deze activiteiten staan zijn toenmalige collega's van de NOC en de NOB in een reeks processen in 1949 wel terecht. Ze krijgen gevangenisstraffen van drie tot acht jaar.¹ Heerema echter heeft zich dan al drie jaar in Venezuela gevestigd.

Voor dit onderzoek ben ik samen met een groep medestudenten geïntroduceerd tot het Nationaal Archief in Den Haag en het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie in Amsterdam. In Den Haag heb ik Heerema's dossier van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) kunnen inzien. In het NIOD heb ik naast Heerema's persoonsdossier (DOC I) kunnen putten uit verschillende dossiers, onder andere betreffende de NOC en de NOB. Ook heb ik een verzameling naoorlogse krantenartikelen over Heerema kunnen bekijken. Er wordt in de archiefstukken melding gemaakt van een dagboek van Heerema. Ondanks een verzoek aan de nabestaanden is het (nog) niet gelukt om het dagboek in te zien.

In mijn onderzoek is het reeds genoemde 'rapport' van Heerema van belang. In gevangenschap in Zwitserland schrijft Heerema naast dit rapport een 'verdediging', en een brief aan de regering in Londen. Deze bronnen zijn uiterst belangrijk voor mijn onderzoek; het zijn voornamelijk de enige egodocumenten van Heerema waarover ik kan beschikken. Het probleem is dat deze bronnen met een duidelijk doel geschreven zijn. Ze moeten dienen als bewijs voor Heerema's 'omslag'.²

Heerema beschrijft in deze documenten hoe hij tot zijn omslag gekomen is. Hij benadrukt enkele zaken, en bespreekt sommige zaken summier en met een neiging tot afzwakking. Zo benadrukt hij het 'internationale' karakter van de rassenleer die hij aanhangt, om zich zo van de 'Duitse' kant te distantiëren. Hij noemt met naam en toenaam geleerden uit Frankrijk, zoals Gobineau en Lapouge, Amerika; Lothrop Stoddard en Madison Grant, en uit Nederland ene Bolk. Verder noemt Heerema de Britse eerste minister B. Disraeli (1804-1881), die eens gezegd zou hebben dat een juist begrip van 'ras' de sleutel is tot het begrip van de

---

¹ J. Meihuizen, *Noodzakelijk Kwaad, de bestraffing van economische collaboratie in Nederland na de Tweede Wereldoorlog*, Boom Amsterdam 2003, p. 702

² Heerema's 'rapport' schrijft hij in gevangenschap in Zwitserland, datum onbekend. Zo ook 'verdediging', datum ook onbekend. Brief aan Regering in Londen zit niet in Heerema's dossier, datum weer onbekend; bestaan van brief bevestigd uit diverse andere bronnen.

wereldgeschiedenis. Zo vijlt Heerema het ‘Duitse’ van zijn overtuiging af zonder hardop te liegen.

Als we tenslotte nog verder graven in Heerema’s idioom zien we het volgende. In zijn tijd bij de Nederlandse SS spreekt hij nog over “Germanen en het Germanendom”, terwijl die woorden na de oorlog vervangen worden door “een samenwerking van Noord-West Europese staten”. Verder zwakt hij zijn rol op het stafkwartier van de Nederlandse SS waar hij hoofd propaganda wordt af, door het te beschrijven als een “bescheiden functie”. Verder noemt hij “voor eenvoudige bezigheden” ontvangen titels, “hoogdravend”.³ Om al deze redenen is bij interpretatie van het ‘rapport’ terughoudendheid gewenst.

In de literatuur is geen biografie van Heerema verschenen. Wel heeft E.J.H. Schrage in zijn essay getiteld “*Goedgemaakt*” Heerema’s strafzaak belicht. Zoals de titel doet vermoeden, vindt Schrage dat Heerema’s politieke misdaden ‘goedmaakt’ zijn door zijn latere verzetsactiviteiten en vrijheidsstraf van twee jaar. Schrage vindt zich in dit oordeel tegenover de historici A.J. van der Leeuw en D. Barnouw. Barnouw noemt Heerema’s proces “een farce”, en Heerema “een schooier met een goede neus”. Ik kon de heer Barnouw enkele keren spreken over het onderwerp en hij verzekerde mij dat hij nog steeds bij deze mening staat. Barnouw vindt dat Heerema terecht had moeten staan voor zijn rol binnen de NOC en de NOB, kortom voor zijn economische collaboratie.

Heerema’s rechtszaak komt aan het einde van mijn onderzoek aan bod. Eerst zal ik proberen in een chronologische weergave een beeld van Heerema’s leven te geven. Daarbij probeer ik te achterhalen wat Heerema’s denkbeelden en motieven zijn geweest. Waarom kwam hij na de meidagen naar Nederland? Waarom koos hij vervolgens voor de Nederlandse SS, en niet een andere partij of richting? En waarom is na zijn tijd in de Waffen SS tijd zijn overtuiging veranderd?

Ik ga daarna in op Heerema’s rol bij de NOC en de werking van die organisatie. Heerema’s motieven staan daarbij centraal. Ik probeer te achterhalen hoe zijn denkbeelden veranderen tijdens zijn werk voor de NOC. Uiteindelijk probeer ik de vraag te beantwoorden waarom Heerema een rol in het verzet op zich neemt.

---

³ Rapport, NIOD, DOC I.653.1; Verdediging, 0, NIOD, DOC I.653.2, Lebenslauf ‘1’ en ‘2’.

Mijn studie is zoveel mogelijk chronologisch opgebouwd. De eerste twee hoofdstukken behandelen Heerema's leven van geboorte tot aan het begin van de Tweede Wereldoorlog. Hoofdstuk drie handelt over het eerste bezettingsjaar en Heerema's politieke ontwikkeling. In hoofdstuk vier behandel ik Heerema's tijd bij de Waffen SS.

Dan richt ik me in hoofdstuk vijf op de economische situatie in Nederland op het moment dat Heerema terugkomt van het front. Het is in deze context dat hij zijn taken bij de NOC zal waarnemen, welke beschreven zullen worden in hoofdstuk 6. Als secundaire literatuur voor deze twee hoofdstukken raadpleeg ik het boek van J. Meihuizen over de berechting van economische collaboratie na de oorlog, het standaardwerk 'De Arbeidsinzet' van S.A. Sijes, en enkele andere publicaties. Hoofdstuk zeven gaat voorts in op Heerema's 'omslag', verzet en vlucht naar Zwitserland. In het laatste hoofdstuk richt ik me op Heerema's berechting, en belicht in het kort zijn leven na de oorlog. Voor hoofdstuk 7 en 8 ben ik schatplichtig aan Schrage. Tenslotte volgt een epiloog. Daarin hoop ik mijn bevindingen te kunnen bundelen. Zo hoop ik uiteindelijk inzicht te krijgen in Heerema's achtergrond, en de motivaties voor zijn handelen.

Hoofdstuk 1

1908-1931

Pieter Schelte Heerema wordt geboren op 27 april 1908 te Amsterdam. Hij groeit op als enige zoon in een gezin met vier zussen. Zijn vader Ruurd Scheltema is onderwijzer en getrouwd met Trijntje Spruit. Van huis uit is men Nederlands gereformeerd en het is waarschijnlijk dat het gezin regelmatig de dienst in de Keizersgrachtkerk, de ‘gereformeerde kathedraal’ van de Amsterdamse gereformeerde elite bezoekt. Van 1914 tot 1937 gaat daar de predikant ds. Lindeboom voor. Zijn collega-voorgangers zijn dr. B. van Schelven en ds. D. Sikkel, auteur van enkele religieusgeëngageerde boeken. Het moet een bloeiende tijd zijn voor de gemeente waarin de kerk vaak overvol is. Plaatsen vooraan worden gereserveerd voor notabelen zoals de hoogleraren van de Vrije Universiteit. Ondanks zijn religieuze opvoeding heeft Heerema wat betreft zijn persoonlijke geloofsopvatting niets nagelaten. Ook in zijn verdediging na de oorlog praat hij er niet over.⁴

Heerema doorloopt zijn opleiding in een snel tempo. Na zijn basisvorming gaat hij naar een HBS in Den Haag. Dan heeft de familie inmiddels Amsterdam verruild voor de hofstad. De HBS maakt hij af in 1925. Hierop volgt direct een studie aan de Technische Hogeschool in Delft. Omdat Heerema uitgeloot wordt voor militaire dienst kan hij zijn studie zonder oponthoud voortzetten.

Heerema is een verdienstelijk roeier in deze tijd. Tweemaal wordt hij Nederlands kampioen en behaalt de derde prijs op het wereldkampioenschap in Luttich in 1930 en weer in Parijs in 1931. In 1927 onderbreekt Heerema zijn voorbeeldig verlopende studie voor een jaar. In een in het Duits opgesteld document “Lebenslauf” dat zijn leven beschrijft tot en met 1942, wordt als reden voor deze onderbreking een “Meinungsverschiedenheit mit den Vatter” opgegeven. In deze ‘wilde jaren’ zou Heerema –hij is dan negentien– als matroos bij de Koninklijke Nederlandsche Stoomvaart Maatschappij werkzaam zijn geweest. Volgens hetzelfde document doet hij de meeste Europese en enkele Noord- en Zuid-Amerikaanse havens aan.

---

⁴ Schrage, *Goedgemaakt*, in E.C. Coppens red., *Fabrica Iuris*, p. 337

Heerema keert in 1928 terug van zijn reizen en hervat zijn studie in Delft. In 1931 haalt hij zijn diploma als Civiel Ingenieur.⁵

In zijn verdediging na de oorlog verklaart Heerema dat hij het in deze tijd te druk heeft met zijn studie (die hij dus in vijf jaar afmaakt) en met roeien om politiek geëngageerd te zijn. Het is jammer dat er verder weinig bekend is over Heerema's jeugd, maar enkele dingen kunnen toch wel gesteld worden. De jonge Pieter Schelte doorloopt zijn opleiding voorbeeldig. Hij is doelgericht en sportief en reist al op vroege leeftijd waarbij hij vele plaatsen van de wereld ziet.

Hoofdstuk 2

1931-1940

Na het afmaken van zijn studie in Delft kan Heerema meteen als 'volontair' in dienst bij de Nederlandse Maatschappij voor Havenwerken, opgericht in 1912 en opererend vanuit Amsterdam. Daar werkt hij onder de oud-minister van Waterstaat Jhr. Ir. O.C.A. van Lidt de Jeude, vanaf 1942 minister van Oorlog in Londen.⁶ In het voorjaar van 1932 verruilt hij Nederland voor Portugal. Daar gaat hij werken voor de *Anglo-Dutch Engineering and Harbour Works Co.* aan de bouw van een haven te Leixoës. Heerema woont enige tijd in Porto waar hij gastvrij wordt opgenomen in de Engelse kolonie daar. Zijn huisgenoot is een Engelsman genaamd Felix St. Barbe Vigne, met wie Heerema goed bevriend raakt. Later meldt Heerema dat zijn "bewondering voor Engelse gebruiken, opvoeding en leefwijze" uit deze tijd stamt en hem ook sindsdien niet meer verlaten heeft.⁷

Vanaf maart 1934 krijgt Heerema een aanstelling bij de *Sociedad Metropolitana de Construcciones* in Las Palmas op de Canarische eilanden. Hier komt hij in contact met de daar werkzame Oostenrijkse ingenieur Otto Schlegel. Het is in deze tijd dat Heerema zich voor het eerst geïnteresseerd toont voor politiek. De uit Salzburg afkomstige Schlegel interesseert Heerema voor de rassenkunde en wekt zijn belangstelling voor publicaties op

---

⁵ 'Lebenslauf', een korte c.v. waarschijnlijk bedoeld als personalia en achtergrondinformatie voor de Duitse autoriteiten, mogelijk de Waffen-SS, NIOD, Archieven van de Nederlandse Oost Compagnie 176.76, Correspondentie van P.S. Heerema; Rapport, 1, NIOD, DOC I.653.1

⁶ A.E. Kersten, *Londense dagboeken van Jhr.ir. O.C.A. van Lidt de Jeude januari 1940 – mei 1945*, Band I, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Den Haag 2001, 9-14

⁷ Rapport, 1, NIOD, DOC I.653.1

rassenkundig gebied van onder andere Günther en Clausz.⁸ Heerema vindt Schlegel een “bescheiden, maar zeer ontwikkeld man”. “Het idee van het samengaan der Germaansche natie’s, Engeland, Scandinavië en Nederland, omdat zij min of meer van hetzelfde ras waren”, lijkt hem dan “zeer aantrekkelijk”. De intellectueel Schlegel zou het tegenovergestelde beeld vormen van de latere Duitsers waar Heerema mee te maken zou krijgen.⁹

Na zijn verblijf op de Canarische eilanden komt Heerema in de herfst van 1935 terug naar Nederland. Hij is dan 27 jaar. In Nederland hervat hij zijn baan bij de Havenwerken te Amsterdam. De in zijn studententijd naar eigen zeggen apolitieke Heerema schijnt veranderd. Heerema ontwikkelt een politieke overtuiging, gebaseerd op de rassenideeën van Schlegel. Als gevolg hiervan wordt hij in september 1935 lid van de Nationaal Socialistische Nederlandsche Arbeiders Partij van ex-KNIL majoor C. Kruyt. Deze beweging, gemodelleerd naar de *National Socialistische Deutsche Arbeiterpartei* ontstaat in 1931 wanneer Kruyt zich afsplitst van de NSNAP. ‘De NSNAP’ houdt dan ook meteen op te bestaan: de verschillende leden gaan dat jaar ieder hun eigen weg. Erg succesvol zal Kruyt’s NSNAP niet worden en in 1941 wordt de partij opgeheven. Vanaf dan is de NSB van ir. A.A. Mussert de enige legale politieke partij in Nederland. Heerema geeft zich enthousiast op voor de NSNAP. Kruyt is blij met deze “geachte partijgenoot”.¹⁰ Vanuit Arrecife de Lanzarote op de Canarische eilanden schrijft Heerema aan Kruyt:

“Ja, ik zou mij gaarne bij u aansluiten! Want Nederland is in groot gevaar. Onze schepen varen niet meer, het platteland wordt ontvolkt, de boer emigreert, de ziel van de arbeider komt om in de wanhoop der werkeloosheid, de jeugd heeft geen geloof meer in Nederlands kunnen. Wij die eens vol trots onze driekleur vertoonden in alle werelddeelen, zijn nu een stervende natie, in de wurggreep van joodsche schachergeest en wankultuur.

En het einde zou zijn den ondergang in een soort menschenbrei, als voortdurend opdringt uit Zuid en Zuid-West Europa, onverschillig of deze marxistisch of fascistisch georganiseerd is..... Als de NSNAP er niet was om het bederf te stuiten.”¹¹

---

⁸ Hans Friedrich Karl Günther (1891-1968), zie bv. ‘*Kleine Rassenkunde des Deutschen Volkes*’ (1929), vertaald in het Nederlands als *Beknopte Rassenkunde der Germaanse Volken* (1942). Clausz onbekend. Archief Bibliotheek NIOD.

⁹ Rapport, 2, NIOD, DOC I.653.1; Verdediging, 2, NIOD, DOC I.653.2.

¹⁰ Brief Kruyt aan Heerema 16.10.1935, NIOD, DOC I.653.16.

¹¹ Brief Heerema aan Kruyt, 30.6.1935, NIOD, DOC I.653.16.

Heerema wordt secretaris-penningmeester van de regio Amsterdam. Hij is onder andere belast met het organiseren van de beveiliging voor partijbijeenkomsten. Kruyt schrijft in een brief aan Heerema: “Geen bescherming SA (de Nederlandse variant van de Duitse *Sturmabteilung*, een nazi knokploeg, RvB) noodzakelijk. De politie is afdoende bescherming. Wij hebben nog nooit kloppartijen gehad, de communisten voor wie het meest gevreesd wordt, zijn erg mak”.¹²

Misschien voelen ook de communisten zich niet erg bedreigd. In 1935 telt het Amsterdamse onderdeel van de NSNAP zeven (!) leden. Bovendien zijn dat volgens Heerema voornamelijk “lieden van een minder allooi”. In 1935 bezoekt Heerema als lid van de NSNAP een partijdag van de NSDAP in Neurenberg wat op hem “geen buitengewone indruk .. maakte”.¹³ Dit is opmerkelijk omdat deze partijdagen bekend staan om hun meeslepend karakter. Menig persoon wordt meegetrokken en enthousiast gemaakt in de massaliteit van dit gebeuren. Heerema blijft blijkbaar onbewogen. Uiteindelijk zegt Heerema in januari 1936 zijn lidmaatschap op.¹⁴

Dit eerste uitstapje in de wereld van politieke verenigingen is dus niet erg succesvol. Bovendien kan men vraagtekens zetten bij de naoorlogse verklaring van Heerema over zijn ‘plotselinge bekering’ op de Canarische eilanden. Wellicht is dit meer geleidelijk gegaan. Al tijdens zijn werk in het buitenland ontwikkelt hij bepaalde denkbeelden, bijvoorbeeld in Portugal. Hier koestert hij, zoals hij aangeeft na de oorlog, grote waardering voor de Engelse leefwijze en ‘houding’. In de ‘Engelse kolonie’ maakt Heerema dan ook graag vrienden. In 1935 verweeft hij zijn anglofilie met rassenkundige ideeën uit Oostenrijk. In zijn brief aan Kruyt komen nationalistische ideeën sterk naar voren. Heerema’s overtuiging, als hij die al heeft op dit moment, is niet helder geformuleerd.

In januari van het volgend jaar vertrekt Heerema voor de duur van een jaar naar Now-Char aan de Kaspische Zee in Iran. In Now-Char wordt een oorlogshaven gebouwd, de opdrachtgever is de Perzische regering. Het bouwwerk moet eind 1939 gereed komen. Heerema wordt bedrijfsleider en hoofdingenieur van dit project. Hij maakt tevens studiereizen naar Zuid-Perzië (Iran) en inspecteert de aanleg van het treintraject Bander-Shapour. Dan krijgt Heerema echter onenigheid met de leiding van de Nederlandse Maatschappij voor

---

¹² Brief Kruyt aan Heerema, 16.10.1935, NIOD, DOC I.653.16.

¹³ Rapport, NIOD, Doc I.653.1

¹⁴ Rapport, NIOD, Doc I.653.1

Havenwerken over de leiding van het bedrijf in Iran. De reden hiervoor is onbekend. Wel is duidelijk dat Heerema zijn baan in Iran niet langer kan voortzetten. In september 1937 keert terug op het hoofdbureau in Amsterdam. Naar eigen zeggen bemoeit hij zich in deze tijd niet “met eenige politieke partij”.¹⁵

Een maand na de Duitse inval in Nederland, in juni 1940 wordt in Batavia in Nederlands-Indië een proces-verbaal opgemaakt waarin Heerema wordt genoemd door mevrouw J.C.T. Hellendoorn-Elfrink. Zij is als secretaresse tien jaar werkzaam tot juni 1938 bij de Directie van de zustermaatschappijen ‘Nederlandsche Syndicaat voor China’ en ‘Maatschappij voor Havenwerken’. Beide bedrijven zijn gevestigd te Amsterdam aan hetzelfde adres, Amstel 216. In dit PV legt Hellendoorn-Elfrink uit dat de twee bedrijven waar ze voor werkte dezelfde directie hadden, namelijk de hoofddirecteur en financieel directeur Reijndier Hendrik van Dorsser, mededirecteuren Ir. van Lidt de Jeude, en Ir. A.S.G. Stigter. Deze directie was echter verwickeld in een interne machtsstrijd waarbij ondernemers uit Duitsland probeerden de macht in handen te krijgen. Enkele leden van de leiding waren pro-Duits, zo meldt Hellendoorn Elfrink, en de bedrijven dreigden steeds verder in de grip te komen van deze lieden. Zij geeft deze informatie door omdat de bedrijven militaire bouwwerken uitvoerden, uit bezorgdheid over het lot van deze ondernemingen in ‘de verkeerde handen’. Heerema wordt slechts met naam vermeld.¹⁶ Over eventuele pro-Duitse activiteiten in de bedrijven meldt Heerema zelf in zijn na-oorlogse verklaring niets.

Na twee maanden zijn werk bij de Havenwerken in Amsterdam te hebben voortgezet wisselt Heerema in november 1937 van werkgever. Hij gaat werken voor de N.V. Albetam, een bagger- en bouwmaatschappij gevestigd aan de Bankastraat te Den Haag. In januari gaat hij voor dat bedrijf naar Peniche, Portugal. In het Duitstalige biografische document ‘Lebenslauf’ wordt Heerema genoemd als “Bevollmächtigter Umgestaltung und Sanierung eines Hafenausbaues“. Het is een drukke tijd voor Heerema. In februari 1938 wordt hij door dr. ir. J.A. Ringers (van ‘Havenwerken’) gevraagd nogmaals naar Iran te gaan om te helpen met de omvorming van de inmiddels gebouwde oorlogshaven. Dit blijkt ondanks zijn meningsverschil met de leiding daar. Heerema’s positie is niet duidelijk op dit moment. Vermoedelijk heeft Heerema nog een verbintenis met Havenwerken, en werkt hij er als

---

¹⁵ Rapport, NIOD, Doc I.653.1

¹⁶ Proces-verbaal Parket Procureur Generaal Algemeene Recherchedienst ‘Pro Justitia’, Algemeene Recherche van den Procureur/Generaal bij het Hooggerechtshof Van Nederlandsch-Indië, juni 1940. Verklaring van J.C.T. Hellendoorn-Elfrink, werkzaam vanaf 1.5.1928 tot 1.6.1938 als secretaresse van de Directie van de zustermaatschappijen ‘Nederlandsche Syndicaat voor China’ en ‘Maatschappij voor Havenwerken’.

adviseur en consulent. Hij is echter in dienstverband bij Albetam. Het kan zijn dat Heerema op dat moment wordt ‘uitgeleend’ aan Havenwerken door Albetam.¹⁷ Een andere bron stelt dat Heerema in februari 1938 een aanbod van Ringers krijgt om terug te keren bij Havenwerken, maar dit “ablehnt”. De reden vermeldt de bron niet.¹⁸

Ringers zal in Heerema’s leven een belangrijke rol spelen. Ringers ontvangt als ingenieur in 1930 een eredoctoraat aan de TH Delft, waar Heerema studeert. Het is echter niet duidelijk of zij elkaar dan kennen. Net als Heerema woont Ringers in Den Haag. Na de oorlog wordt Ringers minister van wederopbouw (augustus 1945-oktober 1946). In deze hoedanigheid schrijft hij een van de meest treffende karakterschetsen van Heerema.¹⁹

Volgens een andere zakelijk bekende van Heerema, het toenmalige bestuurslid van de N.V. Albetam ir. Nelemans, was hij een “knap ingenieur, doch op politiek gebied een twijfelaar”. Tijdens de bezetting heeft Heerema met Nelemans nog een enkel contact.²⁰

In april 1938 wordt Heerema voor Albetam uitgezonden naar Curacao als “Vertreter und Leiter der verschiedenen Bauarbeiten im grössten Ölgebiet von Südamerika und Maracaibo”. Na de oorlog zou dit gebied, het meer van Maracaibo, de basis vormen van Heerema’s *Offshore* activiteiten. Voor zijn vertrek uit Nederland neemt hij op een avond afscheid van kennissen. Daarover verklaart hij later: “Het is mogelijk dat er dien avond over de politiek is gesproken en dat ik mij daarbij voorstander heb verklaard van de nationaal-socialistische beginselen. Ik was voorstander van een autoritair staatsbestel en heb dit nooit en tegenover niemand onder stoelen of banken gestoken”. Rond deze tijd is het dus duidelijk dat Heerema voor zichzelf concrete politieke ideeën heeft geformuleerd.²¹

Enkele maanden is Heerema op Curaçao werkzaam, waar hij ook zijn rijbewijs haalt.

Vervolgens reist Heerema naar Venezuela. Daar zet hij zijn werk voor Albetam voort tot februari 1940. Intussen werkt hij in de maanden september en oktober 1939 korte tijd als bouwkundig adviseur bij de KLM in Paramaribo. Daar helpt Heerema met de aanleg van een landingsbaan voor transoceanisch vliegverkeer.²²

Op de eerste februari 1940 neemt hij ontslag bij Albetam. Heerema wil op zijn eigen houtje verder en richt samen met enkele Venezuelaanse compagnons *Hydrolica Venezuela* op. Een van deze vrienden, Samuel Belloso, is een Venezuelaanse industrieel, die ook na de oorlog in

---

¹⁷ Lebenslauf, NIOD, Archieven van de Nederlandse Oost Compagnie 176.76, Correspondentie van P.S. Heerema.

¹⁸ Een tweede korte samenvatting van Heerema’s leven in het Duits, hierna aan te duiden als “Lebenslauf #2”, NIOD, 176.76.

¹⁹ Zie beneden, blz. 53-4.

²⁰ Proces-verbaal v. Neckstraat, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

²¹ NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

²² Rapport, 1, NIOD, DOC I.653.1.

contact met Heerema blijft. Heerema wordt directeur van deze onderneming maar zegt zijn baan na drie maanden al op. Later spreekt Heerema van een “zeer succesvollen arbeid in Venezuela”. Het is aannemelijk dat het hem redelijk voor de wind gaat. Heerema heeft zelfvertrouwen genoeg om op zijn eigen benen verder te gaan, los van Albetam. Het wordt echter mei 1940 en Duitsland valt in operatie ‘*Fall Gelb*’ de Lage Landen aan. Binnen vier dagen is Nederland overrompeld en tekent op 15 mei, een dag na het bombardement op Rotterdam de capitulatieovereenkomst. Uit protest verlaten Heerema en de overige Nederlandse gasten het enige goede maar Duitse hotel in Maracaibo.²³

Hoofdstuk 3

Heerema's terugkeer 1940-1941

Nadat Heerema het nieuws van de nederlaag ontvangt wil hij zo snel mogelijk naar Nederland of Duitsland reizen. Dit wordt verhinderd als hij plotseling eind mei op last van het Britse consulaat (volgens Heerema de “*Secret Service*”) wordt ingerekend. Het lijkt erop alsof hij via Curaçao naar Trinidad uitgeleverd zal worden. Na een paar dagen wordt Heerema echter vrijgelaten door de tussenkomst van Venezuelaanse vrienden waaronder de eerdergenoemde Belloso. Heerema wordt door hen in staat gesteld het land te verlaten.²⁴

De reden dat hij opgepakt wordt is niet helder. Volgens Heerema is men bij de Britse veiligheidsdienst bang voor sabotageactiviteiten gepleegd door een pro-Duitse vijfde colonne. Heerema wordt verdacht van connecties met Duitsers door zijn nationaal socialistische uitlatingen.²⁵ Een verklaring over zijn arrestatie in zijn ‘Lebenslauf’ geeft een andere versie: “nach Warnungen, um meine Nationalsozialistische Propaganda einzustellen verhaftet worden“. Dit bevestigt Heerema als hij in juli 1940 bij de Duitse Ambassade in Budapest op zijn doorreisvisum voor Nederland of Duitsland wacht: “durch meine Stellungnahme gegen die Britische Propaganda werden mir und meiner Firma von die Britische Intelligence Service immer groessere Schwierigkeiten bereitet”. Heerema zou zijn opgepakt “angeblich wegen

---

²³ Lebenslauf, NIOD, 176.76 Correspondentie van P.S. Heerema; Rapport, 2, NIOD, DOC I.653.1.

²⁴ Heerema's propaganda zou hebben bestaan uit vreedzame “wiederholte Hinweise auf eine endgültige Zusammenarbeit zwischen Engländern und Deutschen”, Lebenslauf #2, NIOD, 176.76

²⁵ Verdediging, 1, NIOD DOC I.653.1.

Sabotagegefahr fuer die Oelfelder von Maracaibo“. Heerema zou dus ‘propaganda’ hebben gemaakt en sabotagegevaarlijk zijn.²⁶

De olieproductie in deze regio is van belang voor de Engelsen, en Heerema’s politieke voorkeur is welbekend. Waarschijnlijk hierom wordt hij ‘uit voorzorg’ vastgezet. Als Heerema überhaupt al ‘propaganda’ maakte, wordt niet duidelijk hoe. Het kan zijn dat hij in zijn ‘Lebenslauf’ zijn verhaal wat aandikt om bij de Duitse autoriteiten in een goed daglicht te komen.

Na zijn vrijlating vertrekt hij op 10 juni 1940 per vliegtuig van Maracaibo in Venezuela via Miami naar New York. Daar ontvangt hij een visum van de Britse Vreemdelingenautoriteit, blijkbaar zijn de Engelsen niet langer in hem geïnteresseerd. Op 15 juni gaat hij aan boord van een “Yankeeclipper” die via de Bermuda eilanden en de Azoren naar Lissabon vaart. Na vijf dagen komt hij aan in Europa. Vanuit Lissabon reist Heerema op 20 juni per vliegtuig verder naar Rome. Daar meldt hij zich meteen aan voor dienst bij het Duitse leger. Deze drastische actie heeft geen succes: dienst in het Wehrmacht is alleen bestemd voor Duitsers. Heerema’s *travellers cheques* zijn niet geldig in Italië en daarom besluit hij te proberen het dan nog neutrale Hongarije te bereiken.²⁷ Na een verblijf van drie weken te Venetië reist hij in juli per trein naar Budapest. Heerema’s reis wordt hier opgehouden door een visumaanvraag bij het Duitse Consulaat. Het duurt uiteindelijk twee maanden, en volgens Heerema brengt hij de tijd door met “rustig afwachten”.²⁸

In Budapest wordt Heerema opgemerkt door F.W. Craandijk. In een afschrift van de *Royal Netherlands Legation* in Canberra, Canada, gedateerd 11 december 1942 komt Heerema’s tijd in Budapest ter sprake. Craandijk schrijft aan de minister van buitenlandse zaken in Londen, dat Heerema hem “maar al te goed uit Budapest bekend is als volbloed NSB’er en hoogst gevaarlijk en verachtelijk individu, relaties onderhoudend en waarschijnlijk ondersteund door het Duitse Gezantschap daar”. Craandijk meent zich te herinneren de minister in die tijd vanuit Budapest ook al geschreven te hebben over “dezen bekwamen en gevaarlijken propagandist”.²⁹

De motieven die Heerema aandraagt voor zijn komst naar Nederland zijn van idealistische aard. Hij wil zijn land en volk op de beste wijze te dienen door het idee van een Europese

---

²⁶ “Lebenslauf”, NIOD, 176.76 Correspondentie van P.S. Heerema; ‘Fragebode zur’, verzoek tot doorreisvisum naar Nederland of Duitsland, 22.7.1940, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

²⁷ Op 20.11.1940 wordt Hongarije een van de As Mogendheden.

²⁸ Rapport, 8, NIOD, DOC I.653.1.

²⁹ Afschrift “Royal Nehterlands Legation”, 11.12.1942, NIOD, DOC I.653.3

Statenbond of een ‘Germaans blok’ te verspreiden.³⁰ Heerema denkt dat het Duitsland “ernst [is] met zijn verzekering niets van de westmachten te begeeren, en dat daarom een spoedige compromis-vrede bereikt zou worden”. In deze vrede wil Heerema deelnemen aan de “Aufbau” van een nieuw Europa. “De houding der meeste West-Europeanen” berust volgens hem “op een tragisch misverstand”. Zou men inzien wat het doel van Duitsland is dan zou algemene instemming volgen. De “perscampagne tegen Hitler” en oorlogsverklaring van Engeland in september 1939 houdt Heerema “voor even zoovele bewijzen van de groote joodsche invloed in Engeland als wel overal elders te wereld”.³¹

In het schrijven aan de Duitse ambassadeur overdrijft Heerema door zijn vertrek uit Nederland in 1936 voor te stellen als een vlucht: “[ich] musste jedoch in 1936 schon Holland verlassen, meine politische Taetigkeit wegen”. Later verklaart hij hierover dat hij bewust zijn verhaal wat aandikt, om de aanvraag te bespoedigen. Over vervolging van Heerema vanwege zijn politieke overtuigingen in Nederland is niets bekend. In de brief vermeldt hij ook zijn reismotivatie: “durch meine Weltanschauliche und politische Einstellung habe ich aber groesztes Interesse in Nord-West Europa ansaessig (zich te vestigen, RvB) zu werden, und Anteil am Krieg und spaeter am Aufbau zu haben“. Met dit doel in het achterhoofd wordt hem uiteindelijk in Budapest toestemming verleend en op 27 september 1940 komt hij via Berlijn per trein aan in Den Haag.³²

Hoewel Nederland op dat moment ‘herstellende’ is van de nederlaag, is het ook opvallend rustig te noemen. Den Haag is er (in tegenstelling tot Rotterdam en Middelburg) redelijk ongehinderd van afgekomen. Enkele dagen na de capitulatie, op 18 mei wordt de Oostenrijkse Nazi Seys-Inquart aangesteld als rijkscommissaris. Het Duits civiel bestuur wordt een leidinggevend en toezichhoudend apparaat, waarbij de Nederlandse staat grotendeels intact wordt gehouden. Seys-Inquart’s bestuursteam bestaat vier leden. F. Schmidt wordt verantwoordelijk voor propagandazaken, H.A. Rauter wordt hoofd van de politie, F. Wimmer hoofd wetgeving en justitie en H. Fischböck verantwoordelijk voor de financiën. De Oostenrijkse *Alter Kämpfer* Hanns Albin Rauter, de „*höhere SS- und Polizeiführer für die besetzte Niederlanden*“ zal een bekende van Heerema worden.³³

---

³⁰ Rapport, NIOD DOC I.653.1

³¹ Rapport, 6-7, NIOD DOC I.653.1; ‘Fragebode zur’, verzoek tot doorreisvisum Heerema Nederland of Duitsland aan het Duitse consulaat te Budapest 22.7.1940, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

³² Rapport, 8, NIOD, DOC I.653.1; ‘Fragebode zur’, verzoek tot doorreisvisum 22.7.1940, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

³³ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Den Haag, SDU uitgeverij 1994, Wet. ed. deel 4, 95-108

De houding van de Nederlanders is afwachtend in het eerste bezettingsjaar. De situatie lijkt op het eerste gezicht ‘nog wel mee te vallen’. Ook het economische leven komt weer op gang. Enkele weken na de meidagen hervatten grote industrieën de productie.³⁴ Het beleid van de Duitsers in deze periode is met de ‘zachte hand’. In overeenstemming met de raad van de militaire *Befehlshaber* van de eerste bezettingsdagen Von Falkenhausen worden de Nederlanders ‘geleidelijke gestuurd’, zonder al te veel dwang.³⁵ Toch tonen de Duitsers incidenteel een andere kant. Zeer harde reacties volgden op protesten en stakingen. Dit gebeurt bijvoorbeeld na de Anjerdag naar aanleiding van de verjaardag van de Prins van Oranje op 29 juni 1940, en na studentenprotesten in Delft en Leiden. De repressie is het hevigst in de reactie op de Februaristakingen in 1941.³⁶

Heerema gaat in Den Haag wonen. Hij kan in oktober weer in dienst bij Albetam, dat ook in Den Haag gevestigd is.³⁷ In deze maanden houdt Heerema besprekingen in kleine kring onder vrienden en bekenden. De thema’s zijn rassenleer, erfelijkheid en het nationaal socialisme. Heerema toont zich voorstander van een samenwerking tussen de ‘Germaanse’ of ‘Noordse’ staten. Hij heeft geen moeite zijn overtuiging duidelijk te formuleren. Voor de samenwerking tussen de Noordse staten stelt Heerema vier grondregels.

1. De deelnemende staten erkennen elkaars soevereine zelfstandigheid.
2. Er is geen inmenging in elkaars binnenlandse- en buitenlandse aangelegenheden.
3. Men belooft onderlinge tegenstellingen op vreedzame wijze op te lossen.
4. Een aanval tegen een is een aanval tegen allen.

Als voorbeeld bij het laatste punt noemt Heerema Finland, dat in de winter van 1939 aangevallen wordt door de Sovjet Unie. Heerema verwacht van het nationaal socialisme op sociaal gebied opheffing van de werkloosheid, de creatie van een klasseloze samenleving, met de “door de natuur meest begaafden” op de juiste plaatsen. Hieruit spreekt duidelijk een elitaire benadering van de politiek. De dictatuur was voor hem een “tijdelijk kwaad, noodzakelijk in overgangstijd”, en minder gevaarlijk “als fatsoenlijke manen de teugels hielden”.³⁸

Hoewel hij zijn ideeën concreet kan formuleren, is Heerema niet zeker hoe nu verder. Bij de NSB wil hij niet. Naast dat Heerema de NSB leider Mussert geen geschikte man vindt kan de

---

³⁴ Meihuizen, *Noodzakelijk kwaad*, Hoofdstuk 1 handelt over de periode na de meidagen 1940.

³⁵ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Den Haag, SDU uitgeverij 1994, Wet. ed. deel 4, 42.

³⁶ G. von Frijttag Drabbe Künzel, *Het geval Calmeyer*, Mets & Schilt, Amsterdam 2008, 67-8;

³⁷ PV v. Neckstraat, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema

³⁸ Verdediging, NIOD, DOC I.653.2

beweging niet rekenen op de steun van de hele Nederlandse bevolking.³⁹ Naast de NSB, is de Nederlandse Unie opgericht in juli 1940. Deze vereniging, die al snel enorm populair wordt, heeft als doel erkenning van Duitsland's overwinning en het zoeken naar een Nederlandse rol in de nieuwe verhoudingen. In deze eerste maanden wordt Heerema geen lid van een beweging.

Naast zijn voordrachten in besloten kring, draagt Heerema in deze tijd een speldje in de vorm van de 'Wolfsangel', een Germaans runenteken dat als herkenning geldt voor (Nederlandse) nationaalsocialisten. In een van deze maanden wordt Heerema lid van de Nederlandsch-Duitse Kultuurgemeenschap. Deze vereniging krijgt ongeveer achttienduizend leden, waarvan driekwart Nederlanders. Van die Nederlanders is minder dan de helft NSB'er. Ondanks de evidente Duitse controle op de Kultuurgemeenschap worden mensen van verschillende achtergrond lid. De Jong meldt dat deze organisatie onder andere voor zakenmannen handig is. Men kan 'het nuttige combineerde met het aangename' en zakelijke contacten leggen met de Duitsers. Heerema vermeldt vrijwel niets over zijn lidmaatschap van de vereniging.⁴⁰

Op een van de avonden van de Kultuurgemeenschap in november, ontmoet Heerema "een hem onbekende man, gekleed in het uniform van de Nederlandsche SS." Met deze man raakt Heerema in gesprek. Al snel merkt hij duidelijke overeenkomsten in ideeën. Kennelijk raakt Heerema overtuigd, want enkele dagen na de ontmoeting wordt hij per 1 december 1940 lid van de Nederlandse SS.

De Nederlandse SS wordt opgericht in september 1940 door de bekende NSB'er M.M. Rost van Tonningen. De 'Voorman' van de beweging wordt H. Feldmeijer. Hoewel nominaal onderdeel van de NSB, fungeert de Nederlandse SS als een verlengstuk van Himmler's *Schutzstaffel*. Vanuit de Nederlandse SS stromen leden door naar de Waffen-SS, de militaire tak van de SS.⁴¹

Volgens een uit december 1940 daterend 'Oefeningsschrift' is de SS een "nationaal-socialistische orde van mannen, die het noordse kenmerk dragen, .. in een aaneengeklonken gemeenschap van hun sibben". De SS-man moet een voorbeeld zijn van "mannelijke kracht en ridderlijke deugd". Eergevoel is belangrijk. Men moet de omgang met onfatsoenlijke mensen en "liederlijke vrouwen" vermijden. Verder is overmatige alcoholconsumptie

---

³⁹ Sententie BRvC, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

⁴⁰ PV v. Neckstraat, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema, L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Den Haag, SDU uitgeverij 1994, Wet. ed. deel 6, 473-4.

⁴¹ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Den Haag, SDU uitgeverij 1994, Wet. ed. deel 4, 42.

verboden. Uitgaan wordt lastig omdat “het zitten of staan aan een bar .. een SS-man verboden [is]”. Men dient niet op straat te roken.⁴²

Nu is er weinig bekend over Heerema's vrijetijdsbesteding. Behalve zijn voordrachten in besloten kring, doet zijn lidmaatschap van de Kultuurmaatschappij vermoeden dat hij af en toe een culturele voorstelling bezoekt. Veel tijd om uit te gaan heeft Heerema vanaf december in ieder geval niet.

Van 3 tot 21 december gaat Heerema op cursus in Oberau, Beieren. De cursusstof bestaat uit rassenleer, erfelijkheidsleer en geschiedenis. Na terugkomst wordt hij in januari 1941 bevorderd tot schaarleider (Korporaal of ‘*Scharführer*’) en krijgt hij een functie bij de propaganda-afdeling op het Stafkwartier van de Nederlandse SS in Utrecht. Hij woont dan op de Catherijnesingel 117 en heeft een aanzienlijk lager salaris dan een ingenieur gewend is: f 125 per maand. Hiervan moet betaald worden: belasting, kost- en inwoning, uniformgeld etc. Heerema vermeldt dit na de oorlog zonder een klacht.⁴³

Zijn carrière binnen de Nederlandse SS gaat snel. Op 21 januari wordt hij bevorderd tot ‘Opperschaarleider’ (Sergeant of ‘*Oberscharführer*’). Begin februari wordt hij ‘Standaardleider van Zuid Holland en Zeeland’. In deze provincies, bij de SS bekend als ‘Standaard vier’ wordt Heerema verantwoordelijk voor “het organiseren van propere marsen, het leiden van sportavonden en het administreren van de uniform- en contributiegelden van het honderdtal in mijn gebied ressorteerende Nederlandsche SS mannen”. Van “politieke of politionele” activiteiten was aldus Heerema geen sprake. Heerema doelt hier op medeplichtigheid in straatterreur of iets dergelijks, en daar zijn geen meldingen van. Maar de SS is natuurlijk bij uitstek een politieke organisatie, hoewel misschien niet altijd expliciet.⁴⁴

Op 28 maart verhuist Heerema van Utrecht naar de Waalsdorperweg 235 in Den Haag.⁴⁵ Rond deze tijd geeft hij voordrachten in Utrecht, Leiden, Den Haag, Rotterdam, Zierikzee en mogelijk nog enkele andere plaatsen. Op 20 maart houdt hij een “Ansprache” voor Utrechtse studenten getiteld “Jede historische Umwälzung hat als innere Kraft eine Idee”. Heerema verklaart dat de grootse era van de wereldgeschiedenis aangebroken is; een nieuw “Jahrtausend” staat op het punt in te gaan. Heerema's overtuiging is gebaseerd op de rassenleer. Verschillende rassen spelen volgens Heerema verschillende rollen. Zo zijn er

---

⁴² L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Den Haag, SDU uitgeverij 1994, Wet. ed. deel 4, 409-410.

⁴³ Rapport, DOC I.653.1.

⁴⁴ Rapport, 7-8, DOC I.653.1; L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Den Haag, SDU uitgeverij 1994, Wet. ed. deel 6, 407-415.

‘schöpferliche Menschengruppe’ en ‘geestig-impotente Bastardhorden’. Het beste ras is dat met “Nordischen Blutes”. Dat ras is wel overal en altijd in verval. Hiermee gepaard gaat ‘Kulturuntergang’. Wat er precies onder “Kultur” verstaan moet worden geeft Heerema niet aan.⁴⁶

Hij meent wel dat het verval zeer ernstig is; “Democratie, Liberalismus, Marxismus” leidt tot “Bastardierung” van het “Kerngebietes” van de Noordse mens. Om dit tegen te gaan is het belangrijk dat de bevolking doordrongen raakt van de nationaal socialistische waarheid, opdat de “Frontkaempfer, Bauern, Arbeiter, Studenten” aantreden om Hitler te volgen. Heerema sluit af met de oproep: “Deutschland erwacht. Einheit auf voelkischer Grundlage. Gemeinnutz vor Eigennutz. Alles musz anders werden”.⁴⁷

Een treffend detail kan gevonden worden op pagina vier van Heerema’s voordracht als hij tussen de regels met potlood schrijft: ‘*Wat nut schoone idee, indien niet de volkomen politieke macht in onze handen is?*’. Op dat moment is het inderdaad een prangende vraag voor de nationaal socialistische Nederlanders.

Tot een gedetailleerd en concreet beeld over de toekomst van Nederland komt Heerema niet. Hij spreekt over “eine Gemeinschaft von sozialer Justiz, Erziehung, mit ein Zuchtideal”. De SS wil als “Vorkaempfer dieser Gedanken binden was zusammen gehoert, als gleichberechtigte Voelker, jedes mit seiner Sprache, seiner Kultur, seiner eigenen Art. Nur nach Karakter, nicht nach etwaige Sprach-oder Staatsangehoerigkeit soll der kuenftige Nord-Europaeer beurteilt werden”.⁴⁸

Heerema geeft zijn voordrachten aan verschillende groepen. Zo wil hij graag het gedachtegoed van de Nederlandse SS ingang doen vinden bij de politie, en dan het liefst bij de Marechaussee. Na een onderhoud met overste Croiset van Uchelen, chef der Marechaussee mag Heerema vijftientig hogere officieren toespreken. Die blijken aan het einde van de voordracht op een enkeling na allen politieke tegenstanders, “getuige het daaropvolgende debat”.⁴⁹

De situatie in Nederland op politiek gebied wordt niet eenvoudiger. De NSB en de Nederlandse SS drijven uit elkaar. De Nederlandse Unie wordt in december 1941 verboden. De NSB moet dan door als enige politieke partij. Die partij zinkt echter al sinds mei 1940 weg in maatschappelijk isolement. Hiernaast strijden verschillende individuen binnen de nationaal

---

⁴⁵ NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

⁴⁶ Kurzer Abrisz einer Ansprache für Utrechtsche Studenten, 20.5.1941, 1-2, NIOD, 176.76.

⁴⁷ ‘Kurzer Abrisz.’, 20.5.1941, p.1-2, NIOD, 176.76.

⁴⁸ ‘Kurzer Abrisz.’, 20.5.1941, p. 3-5, NIOD, 176.76.

⁴⁹ Rapport, 8, NIOD, DOC I.653.1;

socialistische groeperingen onderling om de ‘macht’; dat wil zeggen de steun van de Duitsers. Ondertussen blijft Engeland in 1940 dankzij de Engelse luchtmacht op de been, geholpen door enkele Engelandvaarders.

In het voorjaar van 1941 schrijft *de Haagse Post*: “indien in den laatsten tijd iets bovenal noodig is, dan is het toenadering, en eerlijk begrip voor elkaars standpunt, en voor het verleden en de arbeidsprestaties van ons volk”. Het Nederlandse volk, zo vindt de krant, wordt onterecht in NSB-bladen als “laf” en “lamlendig” weggezet. De krant doet het daarom genoeg, “niet zonder waardering melding te kunnen maken van uitingen in heel anderen geest, eveneens van de zijde der NSB”. Heerema, volgens de krant “een van den leiders der Nederlandsche SS” zei in een openbare vergadering het volgende.⁵⁰

“Omdat ons volk het nieuwe niet begrijpt, verzet het zich er tegen en juist dit verzet bewijst, dat het karakter heeft. De S.S. heeft tot taak, ons volk de oogen te openen; dat bereikt ze niet met terreur of door speldjes af te rukken, want elke drager van een speldje toont zijn overtuiging en hij zou geen karakter hebben, als hij zich door geweld liet bekeeren. Het is een dwaasheid, dat sommige nationaal-socialisten meenen, dat hun eens de macht gegeven zal worden. Wij staan in het begin van de strijd om ons volk en dien zullen we zelf moeten winnen.” De krant concludeert: “men denke desnoods over den inhoud van deze uitlatingen zoo men wil, maar de geest er van is loyaal”.⁵¹

Twee elementen geven Heerema’s politieke voorkeur aan. Ten eerste heeft Heerema het over de “dwaasheid” van sommigen die verwachten de macht te krijgen van de Duitsers. Dit kan betrekking hebben op de NSB. Mussert hoopt dat Nederland uiteindelijk als zelfstandig nationaal socialistisch land verder kan, als vrije bondgenoot van Duitsland. Nodeloos gezegd zal dit niet gebeuren.⁵²

Ten tweede keurt Heerema “het terroriseerende optreden der W.A.” af. De WA is de Weerbaarheids Afdeling van de NSB. Hij herhaalt dit in een openbare vergadering van de Nederlandse SS. Dit wordt hem door de NSB “zeer kwalijk genomen”. Heerema zegt dat hij nooit veel zag in de “methode van de knuppel in het overtuigen van politieke tegenstanders”.⁵³

Deze eigenwijsheid gaat de NSB te ver. De Nederlandse SS legt hem bij monde van Feldmeijer een spreekverbod op.⁵⁴ De relatie tussen de Voorman en Heerema beschrijft de

---

⁵⁰ ‘De Haagse post’, voorjaar 1941, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

⁵¹ Idem.

⁵² M. Mazower, *Hitler’s Empire*; Nazi Rule in Occupies Europe, Penguin Books London 2008, 302-303.

⁵³ Rapport, 5, NIOD, DOC I.653.1;

⁵⁴ Rapport, 5, NIOD, DOC I.653.1;

laatste als “wederzijdsche antipathie”. Zij verschillen van mening over de denk- en werkwijze binnen de SS. Heerema zegt daar over: “Feldmeyer’s idee van verbreiding der S.S.-gedachte was een geheel andere dan de mijne. Niet door overtuiging en redelijkheid, maar door voor het politiecorps onder Duitschen druk verplicht te stellen massavergaderingen. Die spreekbeurten deed hij altijd zelf en verbood hij mij nog ooit eenig contact te zoeken.”⁵⁵ Feldmeijer is een harde, beruchte politieman terwijl Heerema de zaak meer academisch en vanaf ‘intellectuele hoogte’ bekijkt.⁵⁶

Heerema laat zich niet afschrikken door het verbod van Feldmeijer. In de afwezigheid van de Voorman krijgt Heerema de gelegenheid om op 12 en 13 juni voor de laatste keer in het openbaar te spreken. Op de eerste datum is Heerema “redner” op een bijeenkomst van de Nederlandse SS. Hier worden politieke en staatkundige vraagstukken besproken. Na de voordracht door een onbekende SS’er is er ruimte voor vragen. Heerema stelt; “die Antworten sind so unbefriedigend, dass mündlich auf die Sache näher eingegangen wird und eine „Debatte“ entsteht“. De vragen gaan over cruciale zaken als de rol van de Nederlandse SS op politiek gebied en de vraag of Nederland aangesloten bij Duitsland zou moeten worden. Heerema merkt tot zijn afschuw op dat er “un glaublichen sich widersprechenden Bemerkungen”. Hij praat hierover met ‘SS-formungsleiter’ van het ‘Sippenamt’ Ten Kate. Het *Sippenamt* is verantwoordelijk voor de controle op genealogie en raszuiverheid. Ten Kate meldt hem dat de Nederlandse SS zich in een “Zwangslage” bevindt en dat de vereniging binnen de NSB eerder veracht dan bemind wordt. Dat de NSB bijvoorbeeld zeer weinig interesse in deze avond heeft, blijkt uit de lage opkomst van NSB’ers. Bovendien, zegt Ten Kate, weigert de NSB joden die werkzaam zijn bij de propaganda-afdeling van de NSB te verwijderen “da es doch solch prima Kräfte wären”. Ten Kate stelt voor dat de SS zich als een cel in de NSB inbouwt en zodoende ‘tegen de stroom inwerkt’. Heerema’s mening komt niet ter sprake.⁵⁷

Op de tweede en laatste gelegenheid geeft Heerema een na de oorlog in krantenartikelen vaak geciteerde spreekbeurt in het theater Odeon op de Haagse Herengracht. Hier spreekt hij van een “scheppend Arisch ras” tegenover een “parasitair Joods ras”. “Waar het Jodendom overheerscht, zal het Arische volk ten gronde gaan. Daarom moet in elk Arisch land de Joodsche kwestie opgelost worden”.⁵⁸

---

⁵⁵ Rapport, 9, NIOD, DOC I.653.1;

⁵⁶ Rapport, 12, NIOD, DOC I.653.1;

⁵⁷ “Versammlung der Niederländischen SS” 12.6.1941, NIOD, DOC I.653.17

⁵⁸ Heerema’s lezing in het Haagse Odeon 13.6.1941, NIOD, Krantenknipsels KA-I.3005.

In de lente van 1941 zijn er nog drie wederwaardigheden over Heerema te vermelden. Ten eerste staat Heerema in contact met Julia op ten Noort, een fel nationaal socialiste en lid van de Nationaal Socialistische Vrouwen Organisatie. Natuurlijk staan ze ideologisch gezien aan dezelfde kant. Over de toekomst van hun relatie verschillen ze van inzicht. Op ten Noort laat in haar brieven doorschemeren dat ze graag met Heerema zou trouwen, maar Heerema antwoordt ontwijkend. Het zal op niets uitlopen.⁵⁹

Ten tweede wordt er op 15 maart in Den Haag een proces-verbaal opgemaakt tegen Heerema. De reden is een overtreding van het artikel wetboek van strafrecht 308. Wat Heerema gedaan heeft, wordt niet vermeld. Wel bekend is de uitspraak van de rechtbank in Den Haag op 23 december 1941: Heerema krijgt 25 gulden boete of 25 dagen hechtenis. Dit lijkt op een symbolische straf. Waarschijnlijk betaalt Heerema de boete want over verdere vervolging is niets bekend.⁶⁰ Ten derde gaat Heerema van 1 tot 15 mei naar een opleidingskamp van de Nederlandse SS in te Avegoor bij Ellecom.⁶¹

Heerema is teruggekomen naar Nederland met de bedoeling een Noordse samenwerking te bevorderen, op grond van racistische overtuigingen. Hij kiest voor de SS om zich in te zetten voor een groot-germaanse samenwerking. In de SS, een elite organisatie, voelt Heerema zich thuis. Volgens hem hebben “hogere standen meer noordrasbloed dan lagere”, en “de grond der SS. gedachte”, is dan ook; “het vormen van een elite laag, waaruit een latere leiderslaag zou kunnen groeien”. Belangrijk is tevens dat er ‘gelijkberechtiging’ komt tussen Nederland en Duitsland. De SS kan als ‘overkoepelende’ organisatie binnen de ‘Germaanse wereld’ deze gelijkberechtiging teweeg brengen, aldus Heerema.⁶²

Maar al op 12 juni merkt Heerema dat de ‘oplossingen’ van de Nederlandse SS voor de huidige politieke problemen niet volstaan. De Germaanse samenwerking wordt niet effectief in gang gezet en Nederland blijft voorlopig simpelweg een bezet land. Ondertussen zijn de nationaal socialistische partijen verdeeld tot op het bot. Nadat de Nederlandse Unie in december 1941 verboden wordt, blijft de NSB al enige legale politieke partij over. Dit leidt niet tot een groter ledenverband. Integendeel wordt de positie van de NSB steeds meer gemarginaliseerd. De NSB probeert de Nederlandse SS te controleren, terwijl deze steeds meer een verlengstuk wordt van zijn Duitse voorloper. De Nederlandse SS blijkt een “Grootgermaans koekoeksjong” in “het nest van de NSB”. Dit gaat zelfs zo ver, dat de

---

⁵⁹ Correspondentie “Juul” aan Heerema, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema

⁶⁰ Staat van Inlichtingen POD Den Haag 25.11.1945, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

⁶¹ BRvC dossier P.S. Heerema, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

⁶² Rapport, NIOD, DOC I.653.1;

Nederlandse SS spionageactiviteiten binnen de NSB ontwikkelt.⁶³ De NSB staat machteloos: Seys-Inquart en Rauter steunen de Nederlandse SS als een middel om de NSB in de groot-germaanse richting te sturen.⁶⁴

Ondanks de groot-germaanse retoriek zijn de Duitsers niet van plan een zelfstandig Nederland toe te staan. De Duitsers zijn uit op ‘germanisatie’ van Nederland, en uiteindelijke inlijving (hoewel die doelstelling nooit openlijk wordt geuit). Echter, binnen het Duitse kamp bestaan ook tegenstellingen. Verschillende “vurige (Nazi-)partijgangers” onder Seys-Inquart’s *beauftragten* zijn voor een nationaal socialistische revolutie gedragen door een massapartij.⁶⁵ De SS echter wil een geleidelijke overgang, geleid door kleine elitegroepen die volledig toegewijd zijn. Het resultaat van deze tegenstellingen is de versnippering van pro-Duitse krachten in Nederland en het verlies van Duitse grip op de binnenlandse situatie.⁶⁶

Deze politieke onzekerheid heeft zijn weerslag op Heerema’s persoon. Hij zit in een lastig parket met het spreekverbod en de spanningen tussen hem en Feldmeijer. Dan opent Duitsland op 22 juni 1941 het offensief “*Unternehmen Barbarossa*” en grote hoeveelheden man en materiaal stromen Rusland binnen. Alle onzekerheden kunnen voor eventjes worden gestild in dit gezamenlijke ‘lotsmoment’. Heerema meldt zich eind juni, net als vele andere Nederlandse SS’ers bij de Waffen SS. In de correspondentie met Op ten Noort is te lezen hoe zij enthousiast bericht doet van frontnieuws vernomen via de Duitse radio. Deze brieven bereiken Heerema als hij vanaf 26 augustus in het Waffen SS opleidingskamp in Sennheim zit.

---

⁶³ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Wet. ed. deel 6, 407-415.

⁶⁴ *Ibid*, 411

⁶⁵ B.A. Sijes, *De Arbeitsinzet, de gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland, 1940-1945*, Martinus Nijhoff Den Haag 1966, 54.

⁶⁶ M. Mazower, *Hitler’s Empire: Nazi rule in occupied Europe*, Penguin Books London 2008, 202-3

Hoofdstuk 4

De Waffen SS

Voordat Heerema naar het Duitse Rijk vertrekt voor opleiding en inlijving bij de Waffen SS ziet hij al dingen gebeuren die niet in overeenstemming zijn met de door hem gewenste gelijkberechtiging. Er vertrekken bijvoorbeeld “grote voedselhoeveelheden naar Duitsland (terwijl) de rantsoenen voor Nederlanders lager waren dan voor Duitschers”.

Tevens stelt hij na de oorlog dat hij niets gelooft van “de geruchten over foltering in concentratiekampen”, wel stuit hem tegen de borst “de wijze van optreden tegen de joden” en de “methode van ‘beheer’ van vroeger Joodsch vermogen”. Op politiek gebied bewees onder andere het verbod op de Nederlandse Unie Heerema en anderen uit zijn naaste omgeving dat Nederlandse onafhankelijkheid, in welke vorm dan ook, ver weg was. Heerema stelt dat men elkaar troostte met de gedachte dat de “beste Duitschers vanzelfsprekend aan het front waren”. Hitler zou echter na de “militaire overwinning” een eind maken aan wanbeleid en wanbeheer. Heerema “besepte toen nog niet dat deze wantoestanden bij het totalitaire systeem behoren”.⁶⁷

Tot oktober 1941 verblijft de 33-jarige Heerema met zijn lotgenoten in Sennheim, in het Rijnland, waarna hij naar de hoofdstad van Karinthië, Klagenfurt vertrekt. Hij blijft vijf maanden in Oostenrijk, tot maart 1942.⁶⁸

In november 1941 stelt Himmler de ‘Führer-eed’ verplicht voor de Germaanse Waffen-SS divisies; men dient zich persoonlijk trouw te zweren aan Hitler. Heerema is echter ‘ziek’ als de eed moet worden afgenomen. Hij ontrekt zich hier dus aan en dat is opmerkelijk te noemen. Naar eigen zeggen doet Heerema dit om in het geval van oorlog in het westen dienst te kunnen weigeren. Dat hij verwacht dienst te kunnen mag naïef klinken. Toch geeft het aan dat Heerema nog steeds doelbewust handelt; hij probeert trouw te blijven aan zijn groot-germaanse idealen.⁶⁹

Heerema’s mede-soldaten zijn “voor een deel idealisten, voor en deel avonturiers”. Ook zitten er enkelen bij met “een zondenregister .. dat hen noopte de Vaderlandsche bodem te verlaten.

---

⁶⁷ Rapport, 10, NIOD, DOC I.653.1.

⁶⁸ Idem.

⁶⁹ G.H. Stein, *The Waffen SS; Hitler's elite guard at war 1939-1945*, Cornell University Press, New York, London: Oxford University Press 1966, 155-6; Rapport, NIOD Doc.653. Men kan uiteraard betwijfelen of dit een ‘bewuste’ weigering is, d.w.z. wellicht was Heerema gewoon ziek. Echter: de eed was verplicht, dus het afleggen ervan maakte Heerema niet ‘meer ideologisch misdadig’ o.i.d. Een goede reden om hierover te liegen kan ik niet bedenken. Daarom ben ik geneigd dit te geloven.

Fysiek gezien is het “een uitgelezen bende”, daar de toelatingseisen erg strikt zijn. Bij aankomst in het trainingskamp krijgt men de rang gelijk aan de oude rang in het eigen leger. Daar Heerema nooit in dienst is geweest, ontvangt hij de laagste rang, van ‘Pionier’ of ‘SS-man’. Minstens een jaar frontervaring is nodig voor kans op een officiersopleiding. Later, door gebrek aan officieren, wordt deze wachttijd minder.⁷⁰

Onder de Duitse opleiders heerst Pruisische tucht in het kamp:

“De minste vergrijpen of onordelijkheden of tekortkomingen werden op strenge, voor Nederlandsche begrippen vaak vernederende, wijze bestraft. Alom heerschte het “Anschnautzen”, uitschelden en brutaliseren. Een meerdere die een mindere op fatsoenlijke manier aansprak of antwoordde, was een uitzondering.” De Duitsers worden echter nooit handtastelijk.⁷¹

De dienst begint ‘s zomers om vijf uur en ‘s winters om zes uur. Een dag duurt tot tien uur ‘s avonds. Op een gemiddelde dag worden onafgebroken theorie, veld- en schietoefeningen gedaan en wordt sport en gymnastiek beoefend. Daarbij hoort exercitie van appèls met volle uitrusting. Volgens Heerema gebeurt “alles voortdurend onder het schijnbaar alziend oog van pijnlijk nauwgezette onderofficieren”. De “voortdurende schrobberingen, in een taal, waarvoor een bootwerker zich zou schamen” zorgen voor een “onafgebroken druk” op de schouders van de rekrut. “De orde en netheid, .. betreffende de uniformen, laarzen, wapens, kleerkast, kamer etc etc, was tegen het overdrevene aan”. Straf vindt plaats in de vorm van strafexercities na diensttijd. Dit beschrijft Heerema als een “ware kwelling”. Vindt men in zogenaamde “delicten tegen de tucht” de dader niet, dan wordt de hele groep gestraft. Tact en humor zijn volgens Heerema eigenschappen die de Duitsers niet bezitten. De Nederlanders “merkten dit, en reageerden overeenkomstig”. Volgens Heerema wordt daarom het Nederlandse element als “onhandelbaar beschouwd.”⁷²

Fysiek is de training zeer zwaar. “Diepe kniebuigingen met halve bepakking en gasmaskers op” is de regel. “Zakte men uitgeput in elkaar, dan werd gewacht tot men bijkwam, en werd er daarna rustig verdergegaan”. Volgens Heerema zijn “de zachtere vormen van straf .. het op de buik kruipen, bij voorkeur door modderplassen, eventueel afgewisseld met snel opspringen, hardloopen, weer liggen en kruipen etc.”

Heerema maakt mee dat een Nederlander onder een straoefening een toeval krijgt en “zich trachtte van kant te maken”. “Vastgebonden werd hij naar een zenuwinrichting gebracht, waar

---

⁷⁰ Rapport, 10, NIOD, DOC I.653.1.

⁷¹ Rapport, 10, NIOD, DOC I.653.1.

⁷² Idem.

hij maandenlang is gebleven”. Ook zijn er enkele gevallen van zelfmoord. Volgens Heerema mede uit teleurstelling “over de sfeer, waarin de opleiding plaatsvond en over de onrechtvaardige behandeling”.⁷³

In maart 1942 is de opleiding in Klagenfurt voltooid. Heerema wordt als soldaat ingedeeld bij het ‘SS Pionier Ersatz Bataillon 1ste General Kompagnie’, dat deel uitmaakt van de SS-divisie ‘Wiking’. Nog in “de barre koude” wordt Heerema met zijn groep naar reservestellingen achter het oostfront vervoerd. Daar wordt hij overgeplaatst naar de genie-troepen. Het front is volgens Heerema op dat moment gestabiliseerd langs de rivier de Mius, ten westen van Rostow. Eind juni zal de Legergroep Zuid een aanval langs de gehele breedte van het front uitvoeren met als doel een bruggenhoofd over de Wolga bij Stalingrad, en het Kaukasus gebergte. De divisie “Wiking’ dringt tot diep in de Kaukasus door. Maar Stalingrad houdt stand. Vanaf november 1942 keren de kansen en omsingelen de Russen het Duitse zesde leger bij Stalingrad. De Duitsers worden voorts van de Kaukasus gejaagd.⁷⁴

Heerema verlaat het front echter al begin juni. In zijn korte periode daar is het front “in rust”. Volgens Heerema heeft hij “nimmer aan de gevechten behoeven deel te nemen”.

Toch weet Heerema te vertellen dat de Nederlanders zich “een goed en betrouwbaar element” tonen. “Onder moeilijke omstandigheden” behouden zij hun “kalmte en humor”. De “innerlijke discipline” is zelfs groter dan bij de Duitsers, dit zorgt er ook voor dat “bravourestukjes” minder voorkomen.⁷⁵

Van belang is hier te melden dat Heerema in een andere bron stelt ook ingezet te zijn in Joegoslavië. Heerema zegt in deze bron al voor het einde van ’41 de vuurdoop te ondergaan tegen partizanen in Joegoslavië. Dit is in tegenspraak met zijn verklaring dat hij dan in Klagenfurt zit. Heerema verteld in geuren en kleuren hoe de partizanen “bandieten of communisten” door de Duitsers worden genoemd. Er gaan verschrikkelijke verhalen over verminking van in hun handen gevallen Duitse soldaten. Zelf is hij nooit getuige van een geval van verminking, vermeldt hij.⁷⁶

Onder de “Germaansche vrijwilligers” heerst nog altijd de “anti-Duitse stemming”. Het zijn de Finnen die het meest het bloed onder de nagels van de Duitsers halen door op bevelen steevast met “nicht verstaan” te reageren. Ook veel ergernis wekt het “zich bevoordeelen der Duitse onderofficieren bij het eten verdeelen”. Klachten over deze oneerlijke verdeling worden streng bestraft. Heerema meldt dat er onderling op “anti-Duitse toon” wordt

---

⁷³ Rapport, 11, NIOD, DOC I.653.1.

⁷⁴ Rapport, 11, NIOD, DOC I.653.1.

⁷⁵ Rapport, 14, NIOD, DOC I.653.1.

⁷⁶ Getuigenverklaring P.S. Heerema; NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

gesproken. Hij vermoedt dat Duitse officieren op de hoogte zijn van het lage moreel. Als Heerema van het overwegend Nederlandse regiment ‘*Westland*’ wordt overgeplaatst naar een “volkomen Duitsch Pionier-bataillon” met de naam ‘*Germania*’, vermoedt hij dat dit als maatregel tegen de ‘te hechte’ groep dient.⁷⁷

Dan wordt Heerema op 6 juni 1942 plotseling naar Dresden teruggeroepen. Er wordt geen reden gegeven voor dit vertrek, wat hem niet bevalt. Heerema is niet bevorderd en zijn relatie met zijn Duitse superieuren is “gespannen”.⁷⁸ In Dresden wordt Heerema op 26 juni ontslagen uit de dienst, en op de trein gezet naar Nederland. Het is niet duidelijk of Heerema op dat moment weet wat hem in Nederland wacht. Hij wordt naar Den Haag gestuurd voor een gesprek met Rauter. In de trein maakt Heerema zich “eenige zorgen” dat een eventueel nader onderzoek over zijn anti-Duitse gesprekken tijdens de dienstitijd bij ‘*Westland*’ onaangename gevolgen zou hebben”. Het ongewone ontslag heeft echter een andere oorzaak. Bij thuiskomst in Den Haag deelt Rauter aan Heerema mee, dat de Nederlandse Oost Compagnie is opgericht door Rost van Tonningen. Heerema is geschikt bevonden door zijn buitenlandse ervaring en ‘juiste’ politieke gezindheid. Hij zal Rost van Tonningen kunnen helpen bij het verwezenlijken van een Nederlandse economische bijdrage in het ‘Germaanse Oosten’. Deze economische ontwikkeling houdt nauw verband met plannen ter kolonisatie van de Oost-Europese gebieden. Een activiteit die Nederland een meer gelijkwaardige positie ten opzichte van de Duitsers dient te geven.⁷⁹

Overigens is het de bedoeling dat men in Dresden de uitrusting inlevert. Heerema neemt echter zijn “Tuchbluse, Tuchhose, Feldmutze” een paar “Marschstiefel” en een “Leibriem mit schloss” mee naar Den Haag. In januari 1943 ontvangt hij een brief uit Dresden, met de vraag waar de spullen gebleven zijn. Hij antwoordt aan het *SS-Ersatzkommando Niederlande* gevestigd aan de Stadhouderslaan 132 te den Haag, dat hij kort na zijn ontslag zijn spullen in een *Dienststelle* in Den Haag heeft afgeleverd. Heerema wil de vergoeding voor de spullen niet betalen.⁸⁰

In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat een van Heerema’s voorwaardes voor zijn steun aan Duitsland de ‘rassische gelijkwaardigheid’ betreft. Deze voorwaarde is nu zwaar op de proef gesteld. Vanaf augustus heeft Heerema, samen met andere Nederlandse, Vlaamse,

---

⁷⁷ Rapport, 14-5, NIOD, DOC I.653.1.

⁷⁸ Rapport, 15, NIOD DOC I.653; PV. v. Neckstraat, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

⁷⁹ Rapport, 16, NIOD DOC I.653.

⁸⁰ Brief Heerema aan SS-Ersatzkommando Niederlande, 5.1.1943, NIOD, 176.76 Correspondentie van P.S. Heerema.

Deense en Scandinavische vrijwilligers een zware training ondergaan. Heerema meent dat de harde behandeling nog geaccepteerd kan worden vanwege de ervaring van Duitse zijde. De “laatdunkende houding” zorgt echter voor een regelrecht “anti-duitsche” stemming. De Duitsers maken volgens Heerema “van de voor hen strijdende vrijwilligers, vijanden en toekomstige tegenstanders”.⁸¹

Volgens Heerema is het hier dat hij voor het eerste het ware gezicht van de Duitsers leert kennen. Heerema’s vertrouwen in de Duitse beloften “Nederland na den oorlog te zullen ontruimen en als gelijk berechtigde te erkennen”, was “ernstig geschokt”.⁸² Heerema’s hoge verwachtingen van het “eerlijk spel, dat de Duitsers met ons [zouden] spelen”, bleek niet in de opleiding en aan het front. Van de ‘Rassische’ gelijkwaardigheid bleek niets in de praktijk. Heerema vindt dat de vrijwilligers de enigen zijn die “metterdaad iets deden voor de toekomstige vrijheid van hun land”. Volgens Heerema “zou ieder individu van dit Rijk, onafhankelijk van zijn nationaliteit of moedertaal, gelijkberechtigd zijn”. Heerema begint naar eigen zeggen vanaf deze tijd in te zien, “dat het Duitse volk rassisch niet dat was waarvoor het zich uitgaf ... en niet voor arische belangen, maar voor een Duitse hegemonie streed”. De geleidelijke verandering van zijn pro-Duitse houding wordt zo in een racistisch idioom verwoord. Heerema’s boekenwijsheid over ‘de Duitsers’ bestaat uit een beeld van “ridderlijkheid, grootmoedigheid en dapperheid”. Dit beeld wordt “thans aan de praktijk getoetst, en vernietigd.” Hij gaat verder: “Hun bespottelijke arrogantie het ‘*Herrenvolk*’ van Europa te willen zijn, hun cynische leugenachtigheid en verachting voor recht en redelijkheid, hun inferioriteitscomplex, zich manifesterend in brallende overmoed bij succes en kruiperige wankelmoed bij tegenslag, hun onridderlijkheid en corruptie, al deze dingen deden mij geprononceerd anti-Duitsch uit de Waffen SS terugkomen, wel nog met de hoop op een gematigd Duitsch succes in het Oosten, maar met een compromis in het Westen en een ontruiming van Nederland.”⁸³

---

⁸¹ De ‘harde behandeling’ van niet-Duitse vrijwilligers komt terug in het boek van G.H. Stein, *The Waffen SS: Hitler’s elite guard at war 1939-1945*, 154-5. Vooral de Vlamingen moesten het ontgelden bij de Duitse opleiders.

⁸² Rapport, 15, NIOD, DOC I.653.1.

⁸³ Verdediging, 4, NIOD, DOC I.653.2

Hoofdstuk 5

De Nederlandse economie in oorlogstijd

Over de toekomst van Nederland is een *Führervorbehalt* uitgesproken. Dat wil zeggen dat de kwestie nader te bepalen valt na de oorlog.⁸⁴ Wel krijgt Seys-Inquart van Hitler de opdracht mee om Nederland geleidelijk voor het nationaal socialisme te winnen. Nederland is namelijk een Germaans land en een “Aktivposten für die germanische Welt”.⁸⁵

Naast deze nationaal socialistische aspiraties voor de toekomst, moet Nederland economisch bijdragen aan de Duitse oorlogsinspanning. Het beleid van de Duitsers hiertoe is minder eenduidig. Ten eerste bestaan ‘de Duitsers’ niet. De bezetter valt uiteen in een groep elkaar beconcurrerende instellingen en lieden. Ten tweede is er geen ‘masterplan’ voor Nederland, waarin eenduidig het beleid wordt uitgestippeld.⁸⁶

De economie moet op organisatorisch- en beleidsniveau zo goed en zo snel mogelijk worden ingepast in de Duitse (oorlogs)economie. Hierbij wordt de doelstelling van *Vervlechtung* geïntroduceerd. Grote Nederlandse ondernemingen moeten via aandelenkoop en aandelenruil met Duitse ondernemingen ‘vervlochten’ worden. Dit gebeurt alleen in het eerste bezettingsjaar. De Duitsers nemen een meerderheid in Fokker en 40 % in Hoogovens. Met *Vervlechtung* komt *Arisierung* en de inbeslagname van joodse bedrijven. Een tweede doelstelling is *Gleichberechtigung*. Om Nederland voor het nationaal socialisme te winnen mag de levensstandaard hier niet onderdoen voor die in Duitsland.⁸⁷

De economie wordt georganiseerd naar Duits model. Voor Nederland wordt de organisatie-Woltersom in het leven groepen. Bedrijfs- en werkgeversorganisaties worden samengebracht in een piramidemodel, met bovenaan de *Reichswirtschaftskammer*. Aan het hoofd van elke organisatie staat voortaan, volgens het “*Führerprinzip*” een leider. De organisaties zijn allemaal bijeengesloten, zodat een maatregel van boven door de leiders snel en effectief kan worden doorgevoerd. Het doel hiervan moet zijn een effectief samenwerkende economie. Dit alles wordt gecontroleerd door de staat; het Departement van Economische Zaken onder

---

⁸⁴ A.J. van der Leeuw, *Aanpassing en Collaboratie*, in: D. Barnouw et. al., *Samenwerken met de Vijand, verslag van een symposium over de vraag waar aanpassing ophoudt en collaboratie begint*, Anne Frank Stichting 6-8 december 1980, Amsterdam, 16.

⁸⁵ Ibid. 16-7.

⁸⁶ D. Barnouw, *Economische collaboratie; een structuurschets*, in: D. Barnouw et. al., *Samenwerken met de Vijand, verslag van een symposium over de vraag waar aanpassing ophoudt en collaboratie begint*, Anne Frank Stichting 6-8 december 1980, Amsterdam, 36

⁸⁷ D. Barnouw, *Economische collaboratie; een structuurschets*, 36-7; M. Mazower, *Hitler's Empire*, Hoofdstuk 9 ‘*Making Occupation Pay*’.

secretaris-generaal Hirschfeld. Aan het einde van de keten tenslotte houden Duitse ambtenaren toezicht op de Nederlandse staat.⁸⁸

Deze controle leidt tot een “verregaande collaboratie op economisch terrein”. De organisatorische maatregelen worden kracht bijgezet door de dreiging van Duits ingrijpen. In de eerste bezettingsmaanden zijn dreigementen van ontslag aan aarzelende werkgevers genoeg om het productieproces te hervatten. D. Barnouw schrijft: “Eensgezindheid om een en ander te verhinderen, de samenwerking te verlangzamen of zo, bestond er onder de ondernemers niet”. In zijn boek over de bestraffing van economische collaboratie in Nederland beschrijft J. Meihuizen hoe in de eerste maanden van de bezetting de Rotterdamse havenindustrie weer op gang wordt gebracht. Dit dient als voorbeeld voor de andere grote industrieën. De economie komt kortom snel weer op gang.⁸⁹

Naast kapitaal en ondernemerschap hebben de Duitsers vooral arbeid nodig. De inzet van arbeid is beschreven door B.A. Sijes in zijn gelijknamige boek. De Nederlandse arbeidsinzet is een deel van een immense operatie van Duitse arbeidsonttrekking aan de veroverde gebieden van Europa.

In Sijes' boek komt naar voren dat de herverdeling van arbeid nauw samenhangt met de werkeloosheid in Nederland. Vanaf het begin van de bezetting wordt de economie enorm getroffen, en de eerste maanden groeit de werkeloosheid in Nederland fors. Schattingen spreken van tussen vier- en vijfhonderdduizend werkeloze Nederlanders. Deze werkloze mensen kan men in Duitsland goed gebruiken. Het *Reichsarbeitsministerium* in Berlijn vordert zo veel mogelijk mankracht uit Nederland. Daarbij wordt wel uitgegaan van vrijwilligheid. Het politieke uitgangspunt, zeker in de eerste twee jaren van de bezetting, is om tot goede relaties met de Nederlanders te komen. De Nederlandse instanties blijken goed mee te werken. Motieven voor deze collaboratie zijn divers. Men is bang bij weigering de baan te verliezen aan een pro-Duits persoon, die nog gewilliger zal meewerken. Met medewerking is er tenminste enige vorm van ‘eigen’ controle. Daarnaast geven de ‘bijzondere omstandigheden’ de mogelijkheid om lang gewenste centralisatie door te voeren in arbeidsregulering. Tenslotte is er ook sprake van een ‘acceptatie van de Nieuwe orde’.⁹⁰

Vanaf 1 mei 1941 wordt het Rijksarbeidsbureau de centrale instelling voor de verdeling van arbeid. Ir. R.A. Verwey wordt hier het hoofd van. De centralisatie zorgt voor een overzicht

---

⁸⁸ Barnouw, *Economische Collaboratie, een structuurschets*, 36 B.A. Sijes, *De Arbeitsinzet, de gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland, 1940-1945*, Martinus Nijhoff Den Haag 1966, 661.

⁸⁹ J. Meihuizen, *Noodzakelijk Kwaad*, in Hoofdstuk 1 beschrijft Meihuizen de Nederlandse economie in de eerste maanden van de bezetting.

⁹⁰ B.A. Sijes, *De Arbeitsinzet, de gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland, 1940-1945*, 661.

op, en inzet van beschikbare arbeid. Voor maart 1942 worden werkende arbeiders niet gedwongen om naar Duitsland te gaan. Als in februari 1941 toch wordt geprobeerd enkele duizenden arbeiders uit de metaalsector te dwingen om naar Duitsland te gaan, volgt massaal verzet. In deze sfeer vindt op 25 en 26 van die maand de ‘Februaristaking’ plaats in Amsterdam. Dit protest is gericht tegen de Jodenvervolging. De Duitsers stellen de ronselactie voorlopig uit.⁹¹

Intussen wordt propaganda gevoerd om Nederlandse arbeiders vrijwillig naar Duitsland en Oost-Europa te krijgen. De Commissie tot Uitzending van Landbouwers naar het Oosten, de Culano wordt opgericht. Enkele honderden mensen schrijven zich in.⁹²

In totaal worden van juni 1940 tot het einde van maart 1942 227.000 arbeiders naar Duitsland gevoerd. Met aftrek van de teruggekeerde arbeiders werken eind maart 166.000 Nederlanders in Duitsland, het merendeel voorheen werklozen.

Vanaf 23 maart 1942 worden ook niet-werklozen naar Duitsland gestuurd. Dit heeft alles te maken met het verloop van de oorlog in Rusland. In de winter van 1941 op 1942 wordt A. Speer *Reichsminister für Bewaffnung und Munition*, met uitgebreide volmachten. Deze volmachten worden ook verleend aan F. Sauckel, *Generalbevollmächtigte für den Arbeitseinsatz*. Vanaf dit moment komen grote georganiseerde ronselpraktijken in de bezette landen op gang. In Nederland wordt Schmidt, de *Generalkommissar zur besonderen Verwendung* geïnstalleerd als hoofd van de HSV, de *Hauptabteilung Sociale Verwaltung*.⁹³ De HSV is een onderdeel van Sauckel’s ronselapparaat. Van april 1942 tot april 1943 worden enkele grote ‘uitkamacties’ uitgevoerd, waarbij 64 procent van de geraamde arbeid wordt gevorderd voor werk in Duitsland. Sauckel is hier niet tevreden mee en zet zijn ondergeschikte Schmidt, nu bevorderd tot Sauckels’ *Beauftragte* aan tot meer grondige actie. Schmidt zit echter in dubio; in zijn hoedanigheid als *Generalkommissar zur besonderen Verwendung* is hij tevens verantwoordelijk voor de rust en orde in Nederland. Nodeloos gezegd is de gedwongen arbeidsinzet daarvoor niet bevorderlijk. Hierbij komt dat Sauckel verzet ondervindt van Speer, die de oorlogsproductie in Nederland draaiende wil houden.⁹⁴ Toch krijgt Schmidt, via Verwey medewerking van de arbeidsbureaus. De directie van die bureaus voert eerst protest, maar wordt geleidelijk gedwongen om de maatregelen te

---

⁹¹ B.A. Sijes, *De Arbeidsinzet, de gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland, 1940-1945*, 664-5.

⁹² Ibid. 665.

⁹³ Ibid. 667.

⁹⁴ Ibid. v.a. 179, en 667.

aanvaarden. De arbeidsbureaus voeren de gedwongen orders zelf uit. Daarbij worden vele directeuren gedurende 1942 vervangen door NSB'ers en andere pro-Duitse lieden.⁹⁵

Naast de gedwongen tewerkstelling in Duitsland wordt op vele andere manieren geprobeerd zoveel mogelijk personeel te mobiliseren. Met name na de inval in de Sovjet Unie zijn boeren, tuinders, bouwvakkers, timmerlui, elektriciens, baggerpersoneel, loodgieters etc. nodig. Ze kunnen ingezet worden op de verlaten of onbezette industrieën, terreinen en velden van Oost-Europa.

Hoofdstuk 6

Heerema's NOC

Heerema zal zich een jaar aan de NOC wijden en werken aan verschillende opdrachten. Al zijn activiteiten zijn teveel om volledig te behandelen. Wel kan er een goede indruk verkregen worden door enkele belangrijke orders eruit te lichten.

Binnen de NOC bekleedt Heerema een aantal verschillende functies. In november 1942 wordt hij officieel benoemd tot tweede directeur naast de directeur Krantz. Verder speelt hij een leidende rol in de verschillende dochtermaatschappijen van de NOC. Heerema wordt directeur bij de Nederlandse Oost Bouw, opgericht in januari 1943. Hiernaast wordt hij commissaris bij de Nederlandse Oost Bagger en de Nederlandse Oost Binnenvaart. Tot slot wordt hij gedelegeerd commissaris bij de Nederlandse Oost Baksteen.

Heerema's hoofdtaken binnen de NOC bestaan in het eerste halfjaar voornamelijk uit reorganisatie en onderhandelingen met alle gegadigden in de baggerinzet. Daarnaast probeert hij een inzet van arbeiders in het oosten te bewerkstelligen. Als tweede directeur van de NOC beweegt hij zich daarom op verschillende vakgebieden tegelijk.

In de tweede helft van Heerema's NOC tijd, vanaf januari 1943, houdt hij zich voornamelijk bezig met de inzet van arbeiders in het zogeheten *Front Arbeiter Unternehmen*, of FAU. Deze ondernemingen gaan uit van het *Wirtschaftsverwaltung-Hauptamt* (WVHA) van de SS.

Heerema krijgt te maken met twee zaken die uiteindelijk leiden tot zijn ontslag in juni 1943. Ten eerste kan hij niet aan de vraag naar arbeid van de SS voldoen. Het gevolg hiervan is dat men overgaat op *Dienstverpflichtung*. Dit is echter tegen het principe van vrijwilligheid dat de

---

⁹⁵ B.A. Sijes, *De Arbeitsinzet, de gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland, 1940-1945*, 668-670.

NOC zegt te huldigen. Ten tweede zorgen spanningen tussen de verschillende NOC medewerkers en een plan om de NOC te reorganiseren voor grote moeilijkheden voor Heerema. Het is in dit jaar dat Heerema's 'omslag' plaatsvindt, en hij zijn sluimerende anti-Duitse gevoelens naar eigen zeggen omzet in verzetsdaden.⁹⁶

Op 6 juni 1942 wordt de Nederlandse Oost Compagnie opgericht. Het startkapitaal bedraagt f 2.500.000, de "Aktien" 100.000 gulden elk. Kapitaalhouders, elk met een aandeel van 125 "Aktien" zijn de Staat der Nederlanden, de gemeenten Amsterdam en Rotterdam en de Nederlandse Bank. Initiatiefnemer van de onderneming is mr. M.M. Rost van Tonningen. Rost van Tonningen wordt president van de NOC, naast zijn baan als president van de Nederlandse Bank.⁹⁷

Rost van Tonningen's motieven om de NOC op te richten zijn ideologisch gemotiveerd. Maar, zoals later zal blijken, spelen persoonlijke en opportunistische redenen tevens een essentiële rol. Het doel van de NOC is centralisatie: de privé initiatieven die vanuit Nederland opgezet zijn om met de Duitsers samen te werken in het oosten, dienen onder een paraplu te komen. Tot op dat moment proberen verschillende Nederlandse aannemersfirma's personeel te leveren aan de Duitsers. Dit is aantrekkelijk vanwege de grote vraag naar arbeid en het hoge 'Kopfgeld'. Dit is het verschil in loon tussen wat de aannemer van de opdrachtgever ontvangt en vervolgens aan de werknemer uitbetaald.

Een overkoepelend orgaan dat leiding zou geven aan al de verschillende Nederlandse economische activiteiten in het oosten, zou de ondernemingen kunnen bijstaan en de ondernemingsgeest doen vergroten. Toezicht zou eenvoudiger zijn, en er zouden voor Nederlandse bedrijven meer gunstige afspraken met de Duitsers bedongen kunnen worden. Het doel van de NOC is dus het stimuleren en onder een organisatie brengen van de Nederlandse economische 'inzet' in Oost-Europa. De ideologische kant van die inzet speelt tevens een grote rol. De werkzaamheden dienen het karakter te dragen van een 'Germaanse' kolonisatie van het oosten. Anders gezegd: het werk van de Nederlanders staat in teken van de 'germanisatie' van Oost-Europa. Als tegenprestatie en onder het motto van de *Gleichberechtigung*, zou Nederland voedsel uit het oosten ontvangen.⁹⁸

Als Heerema in juni 1942 bij de NOC komt heeft hij zijn slechte ervaringen bij de Waffen SS erop zitten. Na de oorlog verklaart hij dan ook tegen wil en dank zijn nieuwe baan bij de NOC

---

⁹⁶ Rapport, 23, DOC I.653.1.

⁹⁷ Notaris H.N. Groenier, "Aktiengesellschaft: 'Nederlandsche Oost Compagnie N.V.'", NIOD, 176.76.

⁹⁸ D. Barnouw, Oostboeren, Zee-Germanen en Turfstekers; Kolonisatie tijdens de Tweede Wereldoorlog, inleiding.

te aanvaarden. Daar zijn vraagtekens bij te plaatsen. Een kantoorbaan in Nederland is natuurlijk te verkiezen boven het zo zware beleid in de Waffen SS. Hiernaast legt Heerema uit dat zijn weigering zou hebben geleid tot een indeling bij een ‘*Himmelfahrtkommando*’. Dit betekent plaatsing in een eenheid in een zwaar bevochte sector aan het front, met kleine overlevingskansen.⁹⁹

De aanbieding van de NOC kan Heerema zeker ook financieel helpen. Heerema zal als directeur het royale salaris van f 14.000 per jaar gaan ontvangen.¹⁰⁰ Omdat Heerema naar eigen zeggen geen keus heeft besluit hij “de Nederlandsche belangen in engere zin naar vermogen te dienen”. Bij zijn werkzaamheden voor de NOC, zo verklaart hij na de oorlog, is het zijn streven zo veel mogelijk de positie van de Nederlanders in het oosten te verbeteren. Heerema streeft hier naar een soort *Gleichberechtigung*.¹⁰¹

Bij terugkomst in Nederland volgt allereerst een gesprek met Rauter. Deze vertelt Heerema dat de NOC hem kan gebruiken vanwege zijn werkervaring in het buitenland. Heerema zal zich met Rost van Tonningen in verbinding moeten stellen. De twee hebben elkaar al eenmaal eerder ontmoet, op de Haagse werkplek van Rost van Tonningen op het Departement voor Bijzondere Economische Zaken. Heerema vertelt dat deze tweede ontmoeting “verward en onrustig” verloopt, daar het “door onophoudelijke telefoongesprekken” onderbroken wordt. Enige daarvan zijn zelfs zo geheim, dat Heerema verzocht wordt het vertrek even te willen verlaten. Uiteindelijk stuurt Rost van Tonningen hem door naar F.B.J. Gips, voorzitter van de Raad van Toezicht van de NOC.¹⁰²

Heerema heeft van Gips al een briefje ontvangen aan het front. Gips maakt hem daarin duidelijk: “economisch is hetgeen zich in Oost-Europa afspeelt voor ons land van het allergrootste gewicht”.¹⁰³ In het gesprek maakt Gips op Heerema “een prettige indruk”. Hij vertelt Heerema dat hem een baan als “agent van de NOC” in Riga wacht, maar voorlopig zal hij in Den Haag gehouden worden. Hier wordt hij ingewerkt als naaste medewerkers van mr. D. Krantz, directeur van de NOC. Krantz is tevens directeur van een kleine bank in Dordrecht geweest en lid van de NSB. Heerema vindt dat Krantz “geen organisator van aanleg” is en

---

⁹⁹ Rapport, 18, NIOD, DOC I.653.1. Heerema spreekt herhaaldelijk over dit zogenaamde ‘Himmelfahrtkommando’. Het spreekt voor zich dat dit geen officiële term is, of een bestaande eenheid. Ik interpreteer het hier te betekenen een soort ‘zelfmoordcommando’ aan het oostfront. Het heeft een dramatiserend effect in zijn verklaring. Of het berust op een reële mogelijkheid is betwifelbaar, er wordt in ieder geval nooit direct van Duitse zijde mee bedreigd.

¹⁰⁰ Rapport, 19, NIOD, DOC I.653.1.

¹⁰¹ “Verdediging”, NIOD, Doc I.653.2.

¹⁰² Rapport, 16, NIOD, DOC I.653.1;

¹⁰³ Brief F.B.J. Gips aan Heerema, 19.5.1942, NIOD, Doc I.653.5.

weinig ervaring heeft.¹⁰⁴ Over Krantz zegt Heerema verder dat hij een “goedhartige, onbekwame doch onbaatzuchtige man” is die echter wel “aan den leiband” van de president Rost van Tonningen loopt.¹⁰⁵

Heerema zal constant te maken krijgen met Rost van Tonningen. Deze controleert de NOC via het “Bureau van de President”, of het ‘presidium’. Het presidium staat onder leiding van F.L. Rambonnet. Op dat moment is Rambonnet tevens de schatkistbewaarder van de Nederlandse staat. Dat is opmerkelijk omdat hij voor de oorlog van malversaties verdacht wordt.¹⁰⁶ Heerema heeft een grondige hekel aan Rambonnet. Omdat de NOC vanaf het begin een organisatorische wanorde blijkt te zijn is het voor Rambonnet niet moeilijk hier en daar wat te verduisteren. Zo weet Heerema dat Rambonnet creatief omgaat met de boekhouding. In de boeken vermeldt hij bijvoorbeeld enkele transportschepen als ‘vergaan’. De ladingen van deze ‘vergane’ schepen belanden in de handen van Rambonnet.¹⁰⁷

Besloten wordt om Heerema op kantoor in Den Haag te houden. Op de hoofdvestiging van de NOC op de Amaliastraat 1 gaat hij de directeur Krantz helpen bij “den opbouw der organisatie”. Heerema krijgt in feite het werk van een plaatsvervangend directeur en wordt belast met de ‘technische zaken’. Tevens valt alles wat “techniek en industrie” betreft onder zijn hoede. Dit is logisch gezien zijn studie- en werkervaring.¹⁰⁸

Heerema’s taak binnen de NOC is in de eerste plaats gericht op communicatie. Hij moet ervoor zorgen dat er, onder NOC-beheer, verbindingen tot stand gebracht. Zo moeten Nederlandse zakenlieden en investeerders in contact worden gebracht met de Duitse autoriteiten. De belangrijkste Duitse partners zijn de *Organisation Todt* (OT), het *Wirtschaftsverwaltungs-Hauptamt* (WVHA) van de SS, en het *Reichsministerium für die Besetzten Ostgebiete* van A. Rosenberg. Dit laatste ‘Ostministerium’ of ‘Ostmi’ beschikt over leegstaande bedrijven in het bezette Rusland. Dit sluit aan op de doelstelling van de NOC om “braakliggende Nederlandsche agrarische en industriele capaciteit in de bezette Russische gebieden [te] bewerkstelligen”. In deze werkgelegenheid kunnen op vrijwillige basis Nederlandse technici en arbeiders tijdelijk ingezet worden.¹⁰⁹

---

¹⁰⁴ ‘Groen folio, de NOC’, NIOD, 176.76.

¹⁰⁵ Idem.

¹⁰⁶ D. Barnouw, *Oostboeren, Zee-Germanen en Turfstekers; Kolonisatie tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 45.

¹⁰⁷ Rapport, 17, NIOD, DOC I.653.1; ‘Groen folio, de NOC’, NIOD, 176.76

¹⁰⁸ Rapport, 17, NIOD, DOC I.653.1.

¹⁰⁹ Rapport, 17, NIOD DOC I.653.1; D. Barnouw, *Oostboeren, Zee-Germanen en Turfstekers; Kolonisatie tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 33.

Vanaf september probeert Heerema in besprekingen met verschillende Duitse autoriteiten, waaronder *Regierungsbaurat* Engelbrecht van de OT een begin te maken met de inzet van Baggermateriaal op de Dnjepr. Op deze grensrivier van de Oekraïne met Rusland wordt gekeken naar de inzet van baggerschepen, schippers en matrozen. Het doel is een vaargeul in de rivier open te houden. Heerema probeert Nederlandse baggerfirma's over te halen hun baggermateriaal in te zetten.¹¹⁰

Inmiddels is Heerema op 9 november 1942 op een bijzondere aandeelhoudersvergadering benoemd tot tweede directeur.¹¹¹ Hij bericht nuchter en kritisch over de voortgang van het baggerproject. Op ironische toon stelt hij dat “het aantal instanties en ambtenaren” betrokken bij de onderhandelingen in Berlijn “indrukwekkend” is. Dit aantal is echter “omgekeerd evenredig aan de kennis der meest elementaire beginselen van een baggercontract”. Tevens is aan “fantasie” geen gebrek in het oosten. De *Reichskommissar* van Oekraïne, E. Koch lijkt het een goed idee om een kanaal van Oekraïne naar Königsberg in Pruisen te laten graven. Dit project zou miljoenen kosten. Deze “geweldige plannen” worden echter door geldgebrek en tegenstand in hoge Duitse kringen voortdurend uitgesteld.¹¹²

Heerema's nuchterheid wekt de verachting van sommige Duitsers die al zeker zijn van de *Endsieg*. In een bespreking met ene Dargler, *Regierungspräsident* en ondergeschikte van Koch, pleit Heerema voor een solide financiële basis voor de baggeronderneming. Hij wil een “huurvergoeding” in het contract opnemen. Dargler verwijt hem hierop de “Krämmergeist (kruideniersgeest, RvB) der Holländer” en roept dat Duitsland ook zonder hen de oorlog wel zal winnen.¹¹³

Ondanks moeilijkheden in de onderhandelingen heeft Heerema duidelijke ideeën over hoe de werkzaamheden van de baggeraars gestalte moet krijgen. Dit is het onderwerp van een bespreking op 3 december in Berlijn. Hierbij zijn aanwezig Heerema en Hofman, hoofd van de dochtermaatschappij Nederlandse Bagger Oost, Engelbrecht en ene Rogge van de OT. Genoteerd wordt: “Herr Heerema hält es für erwünscht, alle Niederländer in einen Uniform zu kleiden, damit ein deutlichen Unterschied bestehen wird zwischen den Germanischen Völkern und den Russen”. Engelbrecht zegt hierop dat de OT geen stof heeft voor de

---

¹¹⁰ Besprekingen Heerema en o.a. Hoekstra met Regierungsbaurat Engelbrecht over bagger-inzet op de Dnjepr, NIOD, 176.817.

¹¹¹ Benoeming Heerema tot tweede directeur NOC, tegelijkertijd wordt P. Hoekstra tot secretaris benoemd NIOD 176.159.

¹¹² Rapport, 27, NIOD, DOC I.653.1;

¹¹³ Rapport, 27, NIOD, DOC I.653.1;

uniformen. Heerema meldt dat de NOC wel over stof beschikt, zolang de OT de rekening draagt. Daarop heeft Engelbrecht geen bezwaar.¹¹⁴

Over de baggerinzet vermeldt Heerema verder twee incidenten waarbij hij in conflict komt met de Duitse opdrachtgever. Bij het sluiten van het baggercontract willen de Duitsers heimelijk vastleggen dat er naast de Nederlandse baggerfirma's een tweede Duitse firma '*federführend*' is. In dit geval heeft de Duitse firma de financiële leiding en dus de feitelijke controle. Heerema weet dit te verhinderen door te weigeren het klaarliggende transport baggermateriaal uit Nederland te laten vertrekken. Hij telefoneert hierop naar "Berlijn" (waarschijnlijk ambtenaren van het Ostmi), zeggende dat hij "alle gecontracteerde baggerbazen zou ontslaan, indien de Duitsers niet zouden bevestigen dat de Nederlandse 'inzet' zelfstandig geschiedt". Hierop zien de Duitsers volgens Heerema af van de contractverandering.¹¹⁵

Een tweede "kunstje" proberen de "heeren" een week voor dit incident. In het geheim wordt besloten tot verlaging van het loon van de Nederlandse arbeiders in de baggeronderneming. Vanuit Berlijn wordt aan Heerema enkele dagen na het sluiten van een contract verteld dat hiertoe besloten is. Heerema zet onmiddellijk het vertrek van baggermateriaal stil. Hij weet dat dit materieel alleen in komende veertien dagen kan uitvaren vanwege de waterstand in de Russische rivieren. De Duitsers moeten uiteindelijk toegeven.¹¹⁶

Het is niet duidelijk hoe betrouwbaar Heerema's verhaal hier is. Heerema schrijft dit na de oorlog en er ontbreekt ander bronmateriaal ter ondersteuning. Duidelijk is wel dat er bij de baggerinzet grote moeilijkheden worden ondervonden met de Duitse autoriteiten. Heerema neemt hierbij een stevig houding in. Opmerkelijk is ook dat hij de uniformen verplicht wil stellen voor arbeiders in het oosten, waarbij het expliciet gaat om een 'raskundig' onderscheid.

Van de gewenste gelijkberechtiging, een van de belangrijkste principes van de NOC, komt zoals Heerema opmerkt niet veel terecht. Hij spreekt over een "clearing" die de basis zou moeten zijn van de NOC activiteiten. "Nederlandse arbeidskrachten, machines, fabrieken etc. zouden naar de bezette Russische gebieden gaan voor den 'opbouw' aldaar. In ruil zou Nederland graan en vetten krijgen". Een soort 'clearing' dus. "Natuurlijk" vervolgt hij bitter "is er nooit iets westwaarts gekomen, door de absolute onwil en woordbreuk der

---

¹¹⁴ "Baggeren", Besprekingen Heerema en o.a. Hoekstra met Regierungsbaurat Engelbrecht over de bagger-inzet op de Dnjepr, NIOD, 176.817. De OT heeft geen stof omdat hun textiel fabriek in Mainz is afgebrand.

¹¹⁵ Rapport, 27-8, NIOD, DOC I.653.1.

¹¹⁶ Rapport, 28-9, NIOD, DOC I.653.1.

Duitscher.”¹¹⁷ Ondanks enkele contractuele verbeteringen die Heerema weet te onderhandelen, komt van een gelijke behandeling tussen Nederlandse arbeiders en de Duitse werkgevers niet veel terecht.

Zoals hij eerder opmerkte, kenmerkt “een zeker gemis aan kritisch vermogen en een zekere overmaat aan fantasie .. alle door Berlijn gelanceerde plannen”. Heerema beschrijft in zijn Rapport met onverholven leedvermaak hoe steenbakkers, na zeer veel moeite en onderhandelingen met het Ostmi afreizen naar Minsk om fabrieken te bezichtigen. In deze fabrieken zou men de werkzaamheden willen hervatten. Eenmaal aangekomen echter blijkt dat de fabrieken al door de OT zijn bezet.¹¹⁸

Heerema stelt dat het Ostmi, de Organisation Todt en Herman Goering Reichswerke vaak in elkaars vaarwater zitten. “Wat de een goedkeurde werd door de ander verboden. Zodoende werd er ondanks veel besprekingen zelfs in verhouding tot de mogelijkheden weinig tot stand gebracht”. In deze gang van zaken “als Nederlander verandering brengen” was volgens Heerema “van tevoren tot mislukking gedoemd”. Want merkt hij cynisch op: “alles wisten de Duitsers immers beter. Een ware triomf der geleide economie”.¹¹⁹

Maar het falen ligt niet alleen aan de Duitsers. Binnen de NOC zijn ook tegenkrachten werkzaam. Heerema stelt dat de organisatie vanaf de oprichting eronder lijdt “dat zij haar medewerkers slechts uit weinige N.S.B’ers of sympathiseerenden kon kiezen”. Daarom ontbreken “bekwame mannen met ervaring”, en mede daarom “is er weinig tot stand gebracht tegen onevenredig hoge kosten”. Heerema stelt dat ook het Nederlandse industriële aanbod “beneden kwaliteit” is. “Kundige industrieelen waren niet tot medewerking te bewegen”. Wat zich wel aanmeldt voor de NOC zijn “doorgaans NSB’ers, kleine scharrelaars, die hoopten in het oosten te bereiken wat hen in het westen steeds ontzegd was gebleven”. De meesten zijn “zelfs niet in staat het schema eener kostprijsberekening of financieel programma hunner voorgenomen onderneming op te stellen”.¹²⁰

In deze situatie blijken ook lieden met minder onbaatzuchtige principes hun slag te kunnen slaan. Twee Duitse bedriegers genaamd Fickert en Böckker slagen erin om Rost van Tonningen voor in totaal 250.000 *Reichsmark* op te lichten. Rost van Tonningen introduceert deze heren als “hervorragendste Fachmänner” aan enkele Duitse industrieelen. Het plan is om een ‘*Textilgemeinschaft Ost*’ op gang te brengen. De oplichters vragen hiervoor van elk van beide partijen een startkapitaal van RM 125.000. Vervolgens verdwijnen zij. Rost van

---

¹¹⁷ ‘Groen folio, de NOC’, NIOD, 176.76.

¹¹⁸ Rapport, 16, NIOD, DOC I.653.1.

¹¹⁹ Rapport, 19, NIOD, DOC I.653.1.

¹²⁰ Rapport, 17, NIOD, DOC I.653.1.

Tonningen is bang voor gezichtsverlies en vergoed de andere helft van de investering uit de kas van de NOC.¹²¹

Hiernaast noemt Heerema de “pijnlijke kwestie” van het ‘zwarte zaad’ als voorbeeld voor de zoveelste mislukking binnen de NOC. Krantz koopt op aanraden van de *Zentral Handels Gesellschaft Ost (ZO)*, een landbouw-monopolieconcern voor het oosten, grote hoeveelheden van dit zaad in. Afgesproken wordt dat de ZO het weer zal overnemen. Als de directeur van de ZO, ene Fleischberger, weigert dit te doen volgen er allerlei “chicanes”. Rost van Tonningen “geraakte in een staat van hysterische angst, dat de affaire aan ’t licht zou komen, en hem politiek veel prestige zou kosten”. Uiteindelijk besluit de ZO toch het zaad af te nemen en wordt het naar het oosten vervoerd.¹²²

Heerema wil aan de hand van dit voorbeeld laten zien hoe Rost van Tonningen’s eigenmachtig optreden de NOC grondig ontwricht. Volgens Heerema doet hij “alles om de Duitsers ter wille te zijn, indien zijn politiek crediet daardoor meer kans heeft te stijgen. Zijn onbekwaamheid en gebrek aan visie zijn dan ook bij dit stuk speelgoed van hem, de NOC, wederom gebleken”. Maar volgens Heerema is Rost van Tonningen niet de man die werkelijk aan de touwtjes trekt. Dat is Rambonnet, die “zeer intieme relaties tot SS *Standartenführer* Knolle” bezit. Knolle is volgens Heerema “de eigenlijke leider der *Sicherheitsdienst* in Nederland”. Heerema weet zelfs te melden dat Rambonnet “eenmaal tegenwoordig [is] bij een Duitsch verhoor van Nederlandsche politieke gevangenen”.¹²³

Terwijl de onderhandelingen en inzet in het oosten stroef verlopen is er in december een feest. Pieter Schelte Heerema treedt in het huwelijk met Erna Kühnen, dochter van een Haagse tapijthandelaar. Na de trouwerij wordt de huwelijksreceptie gehouden in het Hotel Des Indes aan de Lange Voorhout in Den Haag. Het is een SS-aangelegenheid en onder de bruiloftsgasten zijn veel hoge SS officieren, de burgemeester van Den Haag en andere pro-Duitse lieden. Bericht over het huwelijk komt op de voorpagina van de *SS-Storm*, het landelijke SS-tijdschrift. Heerema ontvangt van Himmler „herzlichen glueckwuensche zur Hochzeit“.¹²⁴

---

¹²¹ Rapport, 16-7, NIOD, DOC I.653.1.

¹²² Rapport, 24, NIOD, DOC I.653.1.

¹²³ ‘Groen folio, de NOC’, NIOD, 176.76.

¹²⁴ Telexbericht Himmler aan Heerema 12.12.42, NIOD, 176.76 NA CABR, t.n.v. P.S. Heerema.

De Heerema's gaan op de van Neckstraat 55 in Den Haag wonen. Heerema heeft een klein autootje met het nummerbord "Ost". In september 1943 wordt hun eerste kind geboren, Ruurd Herre.¹²⁵

In deze maanden bereikt nieuws van het oostfront Nederland. Verhalen doen de ronde van een Duitse nederlaag bij Stalingrad. In november 1942 worden de Duitsers bij Stalingrad omsingeld. Eind januari 1943 worden de laatste Duitsers in Stalingrad, na een lange en kostbare stadsoorlog overwonnen. De kosten van deze slag zijn naar schatting een miljoen Russische soldaten en burgers, en 240.000 Duitse soldaten. Stalingrad is beslissend, omdat de Duitse oorlogsinspanning in het oosten vanaf dan op het defensief gericht is. Ondanks verwoede pogingen komen de Duitsers niet meer uit de verdediging tot in mei 1945 Berlijn veroverd wordt. In West-Europa hopen de bezette landen op een geallieerde invasie. De geallieerden slaan echter toe in Noord-Afrika in november 1942. Hitler laat hierop Vichy-Frankrijk bezetten.¹²⁶

Angstwekkend nieuws dringt tot de familie door. Een 72-jarige vriend van Heerema's vader is "wegens het verbergen van een jood in een concentratiekamp letterlijk doodgetrapt".¹²⁷ Naar eigen zeggen is Heerema's afkeer van "alles wat Duitsch is", door zijn ervaring met zowel de Nederlandse als Duitse 'elite', "er niet minder op geworden".¹²⁸

Heerema bericht echter niet verder over zijn denkbeelden op dit moment. Hij wordt in beslag genomen door zijn werk. In januari 1943 krijgt Heerema de leiding over de nieuw opgerichte Nederlandse Oost Bouw. De NOB wil de rechten en verplichtingen van Nederlandse bouwfirma's die al in het oosten werkzaam zijn overnemen. Zo moet op dit gebied een gecoördineerde inzet ontstaan. Tevens wil de NOB zich inzetten om de slechte werk- en leefomstandigheden van Nederlandse arbeiders in het oosten te verbeteren. De lonen aan de gezinnen in Nederland worden onregelmatig en niet volledig betaald. De verbetering hiervan ziet Heerema als een principiële taak van de NOB.¹²⁹

Op 12 januari vinden besprekingen plaats met enkele aannemers. Het gaat om de bouw van een 'oliefabriek' in Riga. Aanwezig zijn Heerema, ir. Brusse van de NOC en de aannemers van Oeveren en Wiegel. Van Oeveren beschikt over 200 tot 300 werknemers en de firma

---

¹²⁵ PV v. Neckstraat, NA CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema; Gelukwens van 'chef van het kabinet van den Leider, Jhr. D. de Blocq van Scheltinga, 6.9.1943, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

¹²⁶ Noble et al., *Western Civilization, the continuing experiment*, 4de ed. Houghton Mifflin Boston/New York, 960; R. Overy, *Why the Allies Won*, Pimlico Londen 1996, 82-3.

¹²⁷ Op pagina 10 van zijn Rapport stelt Heerema dat hij "de geruchten over foltering in concentratiekampen" niet geloofde, (zie hierboven hoofdstuk 4, 24-5). 12 pagina's verderop echter verhaalt hij van dit nieuws, wat een behoorlijke indruk moet hebben achtergelaten.

¹²⁸ Rapport, 22, NIOD, DOC I.653.1.

¹²⁹ A.J..H.P.Amse, NIOD, Zwitserse Weg A 106; Rapport, 15, NIOD, DOC I.653.1.

Wiegel en Pluimgraaf over 100 werknemers. Heerema's aanbod is een voorlopige opdracht van f 500.000.¹³⁰

Van Oeveren en Wiegel hebben echter twijfels over de Baltische staten en zij denken dat hun arbeiders liever naar de Oekraïne gaan. Heerema verklaart hierop "dat de levensomstandigheden in Riga beslist niet slechter zijn dan in de Oekraïne". Heerema verwacht van de aannemers "goed uitvoerend personeel .. en verder uitsluitend vakmensen, daar deze ook leiding moeten geven aan Estlandsche en Litauische arbeiders". Uiteindelijk besluit men om een studiereis naar Riga te maken. Over twee weken zullen de aannemers vertrekken onder begeleiding van G. Maas, gedelegeerde voor de NOB in het oosten.¹³¹

Heerema komt direct in contact met het Ostmi via de *Sonderbeauftragte* Mallekte. Deze Malletke en zijn ondergeschikten willen precies weten wat de NOB in het oosten uitvoert. Op 21 januari deelt de Ostmi ambtenaar en ondergeschikte van Mallekte Andreas Lampe aan Heerema mee dat zijn baas zeer gesteld is op een overzichtelijke gang van zaken. Hiermee zegt hij ervan uit te gaan dat Heerema alleen via het Ostmi over bouwprojecten in het oosten onderhandelt. Verder vraagt hij informatie over een „Rahmenvertrag (zakelijke overeenkomst, RvB) für den Arbeitereinsatz, bereits verlegte Handwerke und Industrie Betriebe, und über die von Ihnen gegründeten Tochtergesellschaften“.¹³²

Op twee februari schrijft Heerema terug: "Zweck (doel, RvB) der Gesellschaft ist die Vornahme von Arbeiten jeder Art auf ökonomischem Gebiet in den besetzten Gebieten von Osteuropa, zu welchem Zweck der Gesellschaft ein Patent erteilt wurde". Heerema sluit een schets bij van de organisatie van de NOB.¹³³

Al sinds november 1942 werken 40 Nederlandse aannemers met ongeveer 2000 arbeiders onder leiding van de *federführende* Duitse firma Furnier Beton A.G. aan verschillende bouwprojecten in het oosten. Hieronder vallen de *Front Arbeiter Unternehmen* (FAU), welke worden uitgevoerd in opdracht van het WVHA, de economische afdeling van de SS. De NOB wil deze 'inzet' overnemen. Hiernaast wordt de directeur van Furnier Beton, Hennig vanaf januari tevens directeur van de NOB. Dit gebeurt misschien om de gewenste overname eenvoudiger te maken. In januari neemt de NOB de leiding over van de "von der Furnier

---

¹³⁰ Besprekingen ir. Heerema, ir. Brusse, van Oeveren en Wiegel, 12.1.1943.NIOD, 176.76

¹³¹ Ibid.

¹³² Brief Lampe aan Heerema 21.1.1943, NIOD, 176.76.

¹³³ Brief Heerema aan Lampe 2.2.1943, NIOD, 176.76.

Beton G.m.b.H. in den besetzten Ostgebieten organisierten Einsatz von niederländischen Baufirmen und frontarbeitern”.¹³⁴

In onderhandelingen met de SS probeert Heerema een loonsverhoging voor de arbeiders te bereiken. Desondanks wordt besloten tot een loonsverlaging van 18%, met terugwerkende kracht. Wel weet Heerema de thuisbetalingen aan de gezinnen van de arbeiders in Nederland met 30 % te verhogen. Heerema zorgt er ook voor dat achterstallige betalingen van de Furnier Beton aan de aannemers geschiedt.¹³⁵

Op 19 maart zegt de SS per 31 mei 1943 de samenwerking met Furnier Beton op en deelt de NOB het contract toe vanaf 1 juli 1943. De al bestaande inzet in Zuid-Rusland van Furnier Beton onder FAU nummer 168 moet overgenomen worden. Volgens Sijes betreft FAU 168 een bouwwerk in de Oekraïne. Hiernaast wil de SS 4500 man nieuwe inzet voor een bouwproject in Noord-Rusland genaamd FAU 175. De NOC zal deze werknemers beschikbaar moeten hebben op de begindatum van het contract.¹³⁶

Als Heerema na de onderhandelingen in Berlijn in april is teruggekeerd wil hij direct aan de slag gaan. Hij treft de NOC echter aan in het midden van een grootscheepse organisatorische omwenteling. Dit wordt uitgevoerd door de “werktuigen van Rambonnet” P. Hoekstra, secretaris van de NOC en later directeur van de NOB, en ene Tummers, accountant en ondergeschikte van Rambonnet. Het idee is om van de NOC een overkoepelend orgaan te maken die de activiteiten van de dochtermaatschappijen centraal beheert en coördineert. Dit betekent dat onder de nieuwe ‘Directie Algemeen’ van de NOC zaken gaan vallen die nu door de dochterondernemingen zelf worden gedaan. Zo komen het secretariaat, de administratie, het financiële toezicht, het toezicht op personeel, de juridische afdeling, de verzekeringen, de post en tenslotte het archief in handen van de NOC. Naast de Directie Algemeen is er de ‘Directie Technisch’, die via het zogenaamde ‘Bouwwezen’ de dochtermaatschappijen NO Bagger, NO Baksteen en NO Bouw beheert. De vertegenwoordigers van de verschillende dochterondernemingen in Berlijn, Rowno, Riga, Kauen en Wilna komen nu tussen de Directie Algemeen en de Directie Technisch te staan.¹³⁷

Heerema protesteert nadrukkelijk. Hij ziet in dat door deze reorganisatie onder andere de werving en het transport van arbeiders, het contact tussen de arbeiders en de werkgever, en de thuisbetalingen voortaan via de administratie van de NOC zal moeten gaan. De NOB heeft

---

¹³⁴ “Verantwortung betr. Nederlandse Oost Bouw N.V.”, 1.6.1943, Op 1 juni schrijft Heerema dit overzicht van de gang van zaken aan Krantz. NIOD, 176.76; Sijes, *De Arbeitsinzet*, 477.

¹³⁵ “Verantwortung”, 1.6.1943, NIOD, 176.76.

¹³⁶ Idem; B.A. Sijes, *De Arbeitsinzet, de gedwongen inzet van Nederlanders in Duitsland, 1940-1945*, 478.

¹³⁷ ‘Organisatieschets NOC’, geen datum, NIOD, 176.76.

hieromtrent echter al zijn eigen regelingen getroffen. Zo zijn er in Den Haag, Berlijn en Rusland personeelsorganisaties opgericht en zijn er vertegenwoordigers van de NOB, zoals Maas, werkzaam in het oosten.¹³⁸

Intussen komt de deadline voor de FAU 175 dichterbij. De NOB organiseert een grote wervingsactie in Nederland voor arbeid in het oosten. Ondanks dat de geboden lonen onder het Nederlandse loonniveau liggen melden zich vanaf februari toch nog ongeveer 900 vrijwilligers. Deze worden prompt “nach Berlin in Marsch gesetzt”.¹³⁹

De voorlichting van deze arbeiders is gebrekkig; sommigen krijgen onverwachts te horen dat ze vanaf nu in dienst van de SS staan. Men deelt oude Waffen-SS uniformen uit waarvan de militaire tekens af zijn gehaald. De geruchten over het lot van de arbeider in het oosten zijn inmiddels ook tot in Nederland doorgedrongen. De “kleding, voeding, ligging en behandeling” is volgens Heerema “vaak slechter dan negerslaven zulks vóór drie eeuwen hadden”. Men wordt onder “verschrikkelijke omstandigheden” ingezet, soms zelfs direct aan het front. De lonen van de tewerkgestelden moeten wekelijks door de NOC (die nu immers de financiën beheert) uitbetaald worden. Dit gebeurt niet of nauwelijks. Ten eerste komt dit omdat “voorschotten zeer laat en zeer gedeeltelijk door de Duitsers terugvergoed worden”. Ten tweede zorgt de administratieve rompslomp die het gevolg is van de reorganisatie voor een gebrekkige uitbetaling. Gemaakte overuren worden niet betaald en de loonlijsten gaan dikwijls verloren in ongelukken of bombardementen. Tot overmaat van ramp keren Nederlandse arbeiders op verlof vaak niet terug maar duiken onder.¹⁴⁰

Op 7 april wordt in een aandeelhoudersvergadering de directeur van de NOB Hennig, op verzoek van Heerema afgezet. Heerema wordt hierop officieel directeur. Twee dagen daarvoor zet Tummers in een schrijven aan de directie van de NOB vraagtekens bij de verdragen met de SS. Zo is het hem niet duidelijk welke verhouding er bestaat tussen enerzijds de Oostbouw en anderzijds de SS en de aannemers. Ook is de relatie tussen de Oostbouw en het uitgezonden personeel niet duidelijk. Heerema is in zijn wijk geschoten door deze ‘inmenging’ van Tummers: “deze kolder gaat te ver. Laat de Heer Tummers in het

---

¹³⁸ “Verantwortung”, 1.6.1943, NIOD, 176.76.

¹³⁹ Idem.

¹⁴⁰ Brief van B.J. Hoekstra aan P. Hoekstra, 24.2.1944, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema; Kort verslag van G. Maas (NOB) 1.9.1943 – 31.12.1943 betr. SS-Frontarbeiterinsatz, Maas geeft een aantal van 4417 totaal werkzame arbeiders in het oosten, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema; ‘Groen folio, de NOC’, NIOD 176.76;

vervolg zelf besprekingen met de SS gaan voeren en contracten afsluiten”. Heerema heeft “geen tijd voor nonsens”.¹⁴¹

De maand mei breekt aan en het ziet er naar uit dat de NOB de quota van 4500 vrijwilligers simpelweg niet kan halen. Op 3 mei besluit de HSV dat “ab sofort” geschikte Nederlandse arbeiders voor inzet in het oosten dienstverplicht moeten worden.¹⁴² De NOB krijgt te horen dat “auf Wunsch der SS” de dienstverplichting in wordt gevoerd.¹⁴³ Dit is direct in strijd met het principe van vrijwilligheid dat gehanteerd zou moeten worden in de NOC. Naast dit ‘morele’ probleem moet de NOB nu zelf als werkgever gaan optreden van dienstverplichte arbeiders, wat nog eens bemoeilijkt wordt door onoverzichtelijkheid binnen de administraties van de NOB en NOC.

Heerema verstuurt op 25 mei vanuit Den Haag een officiële brief van de Nederlandse Oost Bouw gericht aan de regionale arbeidsbureaus. Deze bureaus zijn verantwoordelijk voor de oproep en verzameling van arbeidskrachten. De brief is geadresseerd aan “den Heer Directeur-generaal van het Rijksarbeidsbureau Scheepvaarthuis”, om doorgestuurd te worden naar de verschillende regiobureaus. In de brief vraagt Heerema nadrukkelijk “om de quota benodigde mannen te leveren”. Heerema wil dat er elke maandag en donderdag vóór 12 uur 200 man verzameld worden in de Linnaeusschool in de Linnaeusstraat 8 in Rijswijk. Heerema heeft haast daar “de WVHA te Berlijn, alsmede de hoogste SS-instanties in Nederland voortdurend pressie uitoefenen op de Nederlandse Oostbouw N.V. om zoo spoedig mogelijk het vereischte aantal SS-frontarbeiders voor den inzet in het Oosten vol te krijgen”.¹⁴⁴

Hoewel Heerema bezig is met de FAU-contracten, stuurt hij op 5 mei nog een brief aan de leiding van de *Wirtschaftseinsatz Ost*, of *Versorgungswerk* te Berlijn. Hierin vraagt hij of deze instanties interesse hebben in Nederlandse arbeidskrachten.¹⁴⁵ Hij richt zich hierbij direct tot deze Duitse instanties, zonder tussenkomst van het Ostmi. Malletke schrijft naar aanleiding hiervan op 13 mei een protestbrief naar Krantz, de directeur van de NOC, waarin hij stelt dat Heerema niet via de juiste kanalen heeft gehandeld over zaken die binnen het ministerie

---

¹⁴¹ Tummers 5.4.1943 aan Krantz, Heerema, J. Postma, en P.J. Maitland. “in aansluiting op een bespreking op zaterdag 3 april 1943 met den Heer I. Heerema betr. bovenstaand crediet (Notitie betreffende Financieel Programma SS F.A.U. 175 voor NOB), NIOD, 176.76; Brief Heerema aan Krantz, 6.4.1943, NIOD, 176.76.

¹⁴² B.A. Sijes, *De Arbeitsinset, de gedwongen inzet van Nederlanders in Duitsland, 1940-1945*, 478.

¹⁴³ “Verantworting”, 1.6.1943, NIOD, 176.76.

¹⁴⁴ Brief Heerema aan Dir.-gen. Van het Rijksarbeidsbureau Scheepvaarthuis, 25.5.43, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

¹⁴⁵ Brief Heerema aan Leitung des Wirtschaftseinsatz Ost GmbH Berlijn, Schöneberg, Salzburgerstrasse 12, 5.5.1943, NA-CABR, dossier tnv. P.S. Heerema.

“noch im Zustand der Klärung sind”. Door zulke verzoeken worden volgens Malletke moeilijkheden veroorzaakt. Malletke verzoekt Krantz hierop om Heerema “derartige Schriftwechsel mit anderen Dienststellen des Ostministeriums ausdrücklich zu verbieten“. Malletke schrijft verder dat Heerema zich „durch seine Impulsivität auch in Rowno schon selbst Schwierigkeiten gemacht hat“. Wat deze moeilijkheden zijn wordt niet duidelijk.¹⁴⁶

Binnen de NOC wordt de controle op Heerema steeds intensiever. Op 10 mei stelt de op dat moment nog secretaris P. Hoekstra in een schrijven aan Heerema het contract FAU 175 aan de kaak. Hoekstra wil er juristen naar laten kijken.¹⁴⁷ Heerema antwoordt ontwijkend dat er “maatregelen worden getroffen in een eerstdaags bijeen te roepen aandeelhoudersvergadering”. Heerema meldt Hoekstra dat het contract FAU 175 bestudeerd is door juristen (van de NOC), waarbij tot dusver nog geen kritiek gehoord is. Er kunnen ook geen wijzigingen meer worden gemaakt in de contracten omdat deze al vastliggen. Het gaat hier om een “standaardcontract Rahmenbauvertrag Ost”, welke “door alle contractanten zonder verandering al of niet aanvaard dient te worden”. Hoekstra weet duidelijk niets af van de aard van het contract. Deze ligt vast, dus veranderingen zijn onmogelijk. Dit voorbeeld van miscommunicatie laat zien hoe ver verwijderd Heerema eigenlijk staat van de controleurs als Hoekstra. Het lijkt alsof hij zich in een geïsoleerde positie bevindt. Deze positie wordt nog onduidelijker, als Hoekstra op 18 mei tot tweede-directeur van de NOB benoemd wordt. Volgens Hoekstra zelf gebeurt dit omdat er “moeilijkheden waren tusschen Ir. Heerema en de directie van de NOC”. Zo wordt hij naar voren geschoven om Heerema ‘bij te staan’, maar eigenlijk deels diens taken over te nemen.¹⁴⁸

Op dit moment kan volgens Heerema “een ieder die zijn oogen er niet voor wilde sluiten” dagelijks “woordbreuk, machtswellust, wreedheid, pedantie, zelfbevoordeeling en onrecht aan het werk te zien”. Heerema “beseftte dat de groot-germaansche gedachte, de speculatie op gevoelens van saamhoorigheid, slechts een middel was tot een Deutsche hegemonie in Europa”. Van het ideaal van gelijkberechtiging komt bij de NOC niets tot stand, er wordt juist met dwang arbeiders naar het oosten gestuurd. De contacten met andere NOC’ers zijn slecht; Heerema vindt ze bijna allemaal “niet onbaatzuchtig”. De meeste zijn dan ook “creaturen”

---

¹⁴⁶ Brief Malletke aan Krantz 13.5.1943, NIOD, 176.76.

¹⁴⁷ Brief P. Hoekstra aan Heerema, 10.5.1943, NIOD.

¹⁴⁸ Idem; Brief Heerema aan P. Hoekstra, 11.5.1943, NIOD, 176.76.

van Rambonnet of op de een of andere manier van Rambonnet of Rost van Tonningen afhankelijk.¹⁴⁹

Heerema wil zich het liefst los maken van de NOC. Hij wil “uit het schuitje stappen”, maar ziet daartoe geen mogelijkheid. Heerema zegt al vanaf kerstmis 1942 contact te hebben gezocht met “de illegaliteit”, en hij noemt een mislukte ‘voeling’ met ene “Volmer”. Hierover is uit andere bronnen niets bekend. Toch zegt Heerema al zeer vroeg in NOC-tijd te gaan proberen “contact te leggen, met hen, die voor Duitslands’ nederlaag werkten”. Hij beseft dat dit “uiterst moeilijk” zal zijn gezien zijn “antecedenten”. Of Heerema dit werkelijk gedaan heeft is niet te controleren; er zijn hieromtrent geen bronnen beschikbaar. Naar eigen zeggen legt Heerema in april 1943 contact met de “illegale groep” ‘Vogel-Reinaard’. Dit is een Haagse verzetsgroep van twee mannen en een vrouw. In de periode april-juni wordt Heerema door hen ‘afgetast’. Er is in deze tijd nog geen sprake van verzetsactiviteiten van de kant van Heerema.¹⁵⁰

Heerema zit dan nog steeds in over de arbeiders voor het FAU die hij niet bij elkaar heeft kunnen krijgen. Ook moet hij zich constant verantwoorden aan Hoekstra en Tummers. Op 29 mei belt Heerema de directeur Krantz op en verteld hem in krasse taal wat hij vindt van de ontwikkelingen binnen de NOC. Volgens Krantz worden in dit gesprek woorden gebezigd die niet conform de goede smaak zijn door een “in affect geraakte” Heerema. Krantz vindt deze “telefonische eruptie .. niet op haar plaats, ten opzichte van hen, die zich met U beijveren, een min of meer hachelijke onderneming in het goede spoor te leiden”.¹⁵¹

Ondanks de waarschuwingen van Malletke, de moeilijkheden bij het vinden van arbeiders voor het oosten, en de reorganisatie binnen de NOC wendt Heerema zich begin juni weer direct tot de opdrachtgevers van bouwprojecten in het oosten. Hij gaat van 1 tot 7 juni naar Parijs om besprekingen over een nieuw ‘Rahmenvertrag Ost’ op te stellen.¹⁵² Dit is in meerdere opzichten een verbazingwekkende stap. Heerema weet inmiddels dat zijn werk ten slechte keert, zijn baan ter discussie staat en wellicht zelfs zijn veiligheid niet langer gegarandeerd is. Toch gaat hij haast onverstoort op reis. Het kan ook gezien worden als het op de spits drijven van een explosieve situatie, om zo een uitkomst te forceren. Deze

---

¹⁴⁹ Groen folio “de NOC”, NIOD, 176.76.

¹⁵⁰ Rapport, 21, NIOD, DOC I.653.1.

¹⁵¹ Briefje Krantz aan Heerema 29.5.1943, NIOD, 176.76.

¹⁵² „Bewilligung zur Einreise in Besetzten Gebiete Frankreich und Belgien, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

uitkomst zou dan waarschijnlijk zijn het verlies van zijn functie bij de NOC. Dit is dan ook precies wat gebeurt.

Rost van Tonningen grijpt nu zelf in. Hij beklagt zich bij Heerema vanwege zijn zelfstandige acties. Rauter schrijft Heerema hierop dat hij het “zum Kotzen” en “absolut ungehörig” vindt wat er gebeurt binnen de NOC. Hij beschouwt Heerema’s insubordinatie als een persoonlijke eerkwestie en is geschokt in zijn vertrouwen in de zo voorbeeldig gewaarde ex-frontstrijder Heerema.¹⁵³

Halverwege juni wordt Heerema geschorst en op 21 juni 1943 verzoekt hij Krantz in een kort bericht hem “eervol ontslag” te verlenen. Volgens een andere lezing wordt Heerema door Krantz op 18 juni ontlagen met als motief de invoering van de dienstverplichting die in strijd zou zijn met de uitgangspunten van de NOC. Na Heerema’s vertrek blijft de dienstverplichting echter gewoon van kracht.¹⁵⁴

Heerema wordt naar aanleiding van Rost van Tonningen’s schrijven persoonlijk bij Rauter geroepen. Daar moet hij drie kwartier lang op bulderende toon een terechtwijzing aanhoren. Als Heerema Rauter wijst op het ook niet schuldloze gedrag van Rost van Tonningen in de affaire wil Rauter ze allebei spreken. Op 10 juli schrijft Heerema aan Rauter dat Krantz hem heeft meegedeeld, dat Rost van Tonningen zich niet met Heerema wil melden. Heerema vertelt Rauter dat er een zwartmakerij aan de gang is: “inzwischen wird die gegen meine Person von meinen Gegnern entfesselte Verleumdungskampagne immer unerträglicher”. Hij verzoekt Rauter dan ook “es dahinleiten zu wollen, dass von Ihnen vorgeschlagene Aussprache stattfindet, damit Klarheit geschaffen wird und die sinnlose Lügenhetze sein Ende findet“. Heerema onderschrijft deze brief aan de hoogste SS-politie-instantie in Nederland zonder blikken of blozen met ‘Heil Hitler’. Zijn contacten met het verzet zijn dan al, naar eigen zeggen, gelegd.¹⁵⁵

Op 24 augustus wil Heerema dat iedereen weet dat hij niet langer werkt voor de NOC. Hij schrijft een kort verzoekje aan ene Han, waarin hij vraagt het bericht van zijn ontslag te laten opnemen in onder andere *Het Nationaal Dagblad*, *De Telegraaf*, *Het Handelsblad* en *Het Vaderland*. Hij schrijft ook; “ik lig momenteel in bed met een ischias-aandoening en een infectie in mijn been, maar hoop een dezer dagen weer te kunnen opstaan om naar den

---

¹⁵³ H.A. Rauter aan SS-Untersturmführer Dipl. Ing. Heerema, NIOD, 17.6.1943, NIOD, Zwitserse Weg 106 A.

¹⁵⁴ Briefje Heerema aan Krantz betr. zijn ontslag, 21.6.1943, NIOD, 176.76.

¹⁵⁵ Rapport, 22-3, DOC I.653.1.

Führerlehrgang in Tölz te gaan, die 1 september a.s. begint”.¹⁵⁶ Volgens Heerema heeft hij zich een spuit laten geven door een bevriende dokter genaamd Knoops, zodat hij tijdelijk niet kan lopen.¹⁵⁷

Het is Heerema namelijk duidelijk geworden, dat men van hem verwacht dat hij zich in augustus weer zal melden voor militaire dienst bij de Waffen SS. Naar eigen zeggen is Heerema (wederom) bang om ingedeeld te worden bij een “Himmelfahrtkommando”.¹⁵⁸ Zoals hij ook aan Han schrijft, meldt Heerema Rauter dat het hem zeer spijt dat hij ziek is, omdat hij graag naar een SS-Junkerschule in Tölz, een opleidingsinstituut van de Waffen SS wil. Volgens Heerema dient dit als een verdragingsstactiek. Rauter zegt hem in zijn antwoord nogmaals dat hij Heerema’s “persönliche Untreue .. nicht billigen konnte”. Rauter verwacht dat door Heerema’s nieuwe inzet bij de SS-Junkerschule “jene soldatische Haltung erhalten werden, die ich von Ihnen in der Zukunft erwarte”.¹⁵⁹ Heerema blijkt echter niet fit genoeg om naar het front of de Junkerschule te gaan en blijft in Nederland.

Hoofdstuk 7

Verzet en vlucht

Over het half jaar direct na Heerema’s NOC tijd is weinig bekend. Hij blijft in Den Haag wonen en blijft naar eigen zeggen ‘voor de schijn’ bij alle verenigingen en instanties betrokken, waaronder de NSB en de Nederlandse SS. In de omgeving van Den Haag heeft hij contact met de leden van de groep Vogel-Reinaard. De groep bestaat uit Barteld van der Laan, mevrouw Z.C. Guise en Egbert Nieuwenhuis. In het contact met de groep stelt Heerema volgens Van der Laan “alles ter beschikking .., wat ons interesseerde”. Heerema zorgt dat zijn vrouw en zoontje binnen het bereik van de verzetsleden zijn. Dit geldt dus als een soort als ‘bewijs van goede trouw’ tegenover de verzetsgroep.¹⁶⁰

---

¹⁵⁶ Briefje Heerema aan ‘Han’, verstuurd vanaf de van Neckstraat Den Haag, 24.8.1943, NIOD, 176.76.

¹⁵⁷ Rapport, 22, NIOD, DOC I.653.1

¹⁵⁸ Rapport, 22, NIOD, DOC I.653.1; Zie boven, hoofdstuk 6.

¹⁵⁹ Brief Heerema aan Rauter, 29.8.1943, NIOD, DOC I.653; Brief Rauter aan Heerema, 24.8.1943, NIOD, DOC I.653.

¹⁶⁰ Schrage, *Goedgemaakt*, in E.C. Coppens red., *Fabrica Iuris*, 345; Brief Van der Laan aan advocaat-fiscaal B.G. Den Haag, 9.5.1945, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

Volgens Van der Laan bestaan Heerema's verzetsdaden uit drie hoofdtaken. Ten eerste verleent Heerema de groep informatie betreffende alles wat hij ziet en hoort. Zodoende geeft hij hen de plaatsen door waar hoge SS-officieren vergaderen, waarbij zelfs een keer Himmler aanwezig zou zijn. De groep geeft dit vervolgens door aan de RAF in Londen zodat deze plaatsen gebombardeerd kunnen worden. Het is niet duidelijk of dit ook daadwerkelijk gebeurt. Hiernaast weet Heerema de namen van enkele *V-Männer*, Duitse dubbelspionnen, door te geven aan de groep. Tenslotte bericht hij hen over het doen en laten van de hooggeplaatste SD'er *Obersturmbannführer* Knolle. Ten tweede levert Heerema "geld, wapens en uniformen", en stelt sleutels van gebouwen ter beschikking. Ten derde publiceert Heerema enkele stukken in de 'illegale' pers.¹⁶¹

In mei 1943, als de gemoederen binnen de NOC hoog oplopen en Heerema's beslommingen hem veel tijd en energie kosten, richt hij desalniettemin samen met de eerder genoemde aannemer van Oeveren, ene Versloot en drie andere aannemers de combinatie 'Hansabouw' op. Het doel is om enkele bouwprojecten aan de Atlantikwall uit te voeren. Wat de andere aannemers niet weten is dat Heerema een dubbelrol speelt voor Vogel-Reinaard. Heerema gebruikt zijn rol bij de Hansabouw om vrijelijk toegang te krijgen tot bouwwerken van de Atlantikwall zoals die rond de Sportlaan in Den Haag. In deze hoedanigheid neemt hij tevens de leiding over een stellingbouw in een grote tankgracht van Moerdijk naar Roosendaal, die eind 1943 wordt aangelegd. Daar weet hij door de omkoping van een Duitse medewerker in het hoofdkwartier van de regiocommandant de plannen van de tankgracht te kopiëren. Bijna wordt hij hierbij ontdekt, maar hij weet heelhuids de plannen aan de groep Vogel te overhandigen. De plannen worden doorgestuurd naar Londen. Wederom is er geen bewijs in de beschikbare bronnen ter ondersteuning hiervan.¹⁶²

De Hansabouw heeft een gezamenlijke rekening bij een bank op de Kneuterdijk in Rotterdam. Heerema heeft met zijn collega's afgesproken dat per keer niet meer dan f 20.000 kan worden opgenomen. Op 31 januari 1944 zet Nieuwenhuis hem af voor de deur van de bank en even later komt Heerema naar buiten met twee keer de som in contanten. Het overgrote deel hiervan geeft hij aan Nieuwenhuis.¹⁶³ Het is een hectische tijd. Een week daarvoor, in de nacht van 24 op 25 januari stopt er een overvalwagen van de SD voor de van Neckstraat 55. Heerema slaapt echter al langer niet thuis. Zijn familie heeft hij al ondergebracht in Friesland.

---

¹⁶¹ Schrage, *Goedgemaakt*, in E.C. Coppens red., *Fabrica Iuris*, 345; Rapport, 23, DOC I.653.1.

¹⁶² PV 'Versloot', NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema; Rapport, 22, NIOD, DOC I.653.1; Van de plannen bevindt zich geen kopie of iets dergelijks in de dossiers.

¹⁶³ Rapport, 23, NIOD, DOC I.653.1.

Bij nieuws van deze mislukte actie van de SD duikt hij onder. Nieuwenhuizen levert hem af bij mevrouw Catharina de Man op de Oudemanstraat 437 in Den Haag.¹⁶⁴

Heerema wordt dus gezocht en men probeert hem naar Engeland te krijgen. Op 21 maart verlaat hij Maastricht met een vervalst persoonsbewijs, vervalste Gestapopapieren en geverfde haren. Bij aankomst in Parijs vindt hij echter de contactorganisatie “in staat van ontbinding”. Hiernaast kan door sneeuwval in de Pyreneeën Spanje niet meer worden bereikt. Het plan wordt veranderd; Heerema zal nu naar Zwitserland vluchten. Dat aanvaardt hij, “in den hoop spoedig met diegenen contact te krijgen, die mij verder zouden kunnen helpen”. In de nacht van 25 op 26 maart steekt hij samen met enkele Fransen bij Porrentruy de grens over. Hierop wordt hij in Zwitserland gearresteerd.¹⁶⁵

Na een paar dagen in de gevangenis in Porrentruy wordt hij overgebracht naar Lausanne. Bij het overstappen in Bienne ontmoet Heerema twee bekenden van de vlucht, ene Karel Bos en Boudewijn. Deze twee beloven hem in Bern aan te kondigen en te proberen hem vrij te krijgen. Op 1 april wordt Heerema in Bern audiëntie verleend, maar de Nederlandse legatie is niet bereid hem onder haar bescherming te nemen. Heerema is in Zwitserland alleen bekend als lid van de Nederlandse SS, Waffen SS en directeur van de NOB.¹⁶⁶

Tot en met twee maanden na de bevrijding, 28 augustus 1945, zit Heerema in Lausanne vast. Dan wordt hij op eigen verzoek op transport naar Nederland gesteld, en in Brussel aangehouden. Hij wordt overgebracht naar het interneringskamp in Vucht. Daar wordt hij op 23 september opgehaald door Nieuwenhuis en Van der Laan, die toestemming hebben gekregen Heerema tijdelijk in Den Haag onder te brengen. Tot eind november blijft hij bij Van der Laan in huis. Of Heerema zijn vrouw en kind laat overkomen, is niet duidelijk. Op 27 november wordt Heerema naar de Scheveningse gevangenis gebracht.¹⁶⁷

Heerema's verzetsgroep en zijn verzetsactiviteiten zijn na de oorlog een punt van discussie.¹⁶⁸ D. Barnouw noemt ‘Vogel-Reinaard’ “een mistig tweemansverzetsgroepje”¹⁶⁹. Van der Leeuw weet over de groep Vogel-Reinaard te melden dat deze voor zover hij weet uit Nieuwenhuis en de journalist Marinus A. Cageling bestond. In 1944 en 1945 heeft Nieuwenhuis aan het hoofd van de Geheime Dienst Nederland W. Schoemaker, alias Miki

---

¹⁶⁴ Rapport, 23, NIOD, DOC I.653.1.

¹⁶⁵ Rapport, 28, NIOD, DOC I.653.1;

¹⁶⁶ Rapport, 28, NIOD, DOC I.653.1; Schrage, *Goedgemaakt*, in E.C. Coppens red., *Fabrica Iuris*, 342-3.

¹⁶⁷ Schrage, *Goedgemaakt*, in E.C. Coppens red., *Fabrica Iuris*, 343.

¹⁶⁸ Zie o.a. D. Barnouw, *Oostboeren, Zee-Germanen en Turfstekers; Kolonisatie tijdens de Tweede Wereldoorlog, 178-182*; Notitie van A.J. van der Leeuw, 25.1.1978, Amsterdam, NIOD, DOC I.653.

¹⁶⁹ D. Barnouw, *Oostboeren, Zee-Germanen en Turfstekers; Kolonisatie tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 179.

berichten doorgegeven. Na de oorlog treden Nieuwenhuis en Cageling vooral op de voorgrond als ‘dekkingverleners’ aan “een hele reeks NSB’ers en ander verdachte figuren, die allen tijdens de bezetting aan “Vogel” belangrijke inlichtingen zouden hebben verschaft”. In deze categorie zou Heerema dus vallen. Verder noemt Van der Leeuw als gelinieerd aan Vogel-Reinaard H.W. van Etten, hoofdredacteur van Storm-SS en “de vooraanstaande NSB’ers H.M. Klomp en jhr. Van Panhuys”. De inhoud van de doorgespeelde inlichtingen door deze mensen kon volgens Van der Leeuw “weinig ‘hard’ worden gemaakt”. Ook betwijfelt Van der Leeuw de antecedenten van Nieuwenhuis. Hem is bekend dat Nieuwenhuis meened zou hebben gepleegd. Specifieker wordt hij niet.¹⁷⁰

In Zwitserland schrijft Heerema brieven aan het Nederlands gezantschap in Bern, en aan het ministerie van oorlog in Londen. Hij doet daarin verslag van zijn ‘omslag’ en verzoekt om zich te mogen inzetten voor de zaak van de geallieerden, die hij immers nu al langere tijd ondersteund. Deze verzoeken worden afgewezen, Heerema staat in Zwitserland bekend als NSB’er, Nederlandse SS’er en Waffen SS’er.¹⁷¹

Hoofdstuk 8

Berechting en naoorlogs bestaan

Zoals in het vorige hoofdstuk verteld is, wordt Heerema in augustus 1945 op eigen verzoek op transport gesteld naar Nederland. Hij wil zich ter beschikking stellen van de Nederlandse overheid. In Brussel wordt Heerema van de trein gehaald en ingerekend. Hij komt in het politiekgevangenenkamp te Vught. Nieuwenhuis en Van der Laan krijgen toestemming om hem in afwachting van zijn proces onder te brengen in Den Haag. Heerema trekt tijdelijk bij Van der Laan in.

Het proces tegen Heerema wordt op touw gezet, en begint met het verzamelen van getuigenverklaringen door de Politieke Opsporings Dienst in Den Haag. Er worden verschillende getuigen gehoord waaronder oud-collega’s bij de Albetam zoals Nelemans, bewoners van de Van Neckstraat in Den Haag en de leden van de verzetsgroep Vogel-

---

¹⁷⁰ K. Bagijn, ‘Een nieuwe vennoot met een oud verleden’, in: ‘Panorama Haarlem, weekblad 13, 31.3.1977, NIOD, KB I.3101 (krantenknipsels); Notitie van A.J. van der Leeuw, 25.1.1978, Amsterdam, NIOD, DOC I.653.

¹⁷¹ Schrage, *Goedgemaakt*, in E.C. Coppens red., *Fabrica Iuris*, 342.

Reinaard. Ook worden twee getuigen-deskundigen gehoord over Heerema en zijn rol bij het verzet.

De rechters besluiten Heerema alleen te vervolgen voor zijn politieke misdaad. Dit betekent feitelijk zijn lidmaatschap van de Nederlandse SS en zijn dienst bij de Waffen SS. De moeilijkheid in de zaak is zijn ‘omslag’. De procureur-fiscaal (de openbaar aanklager) mr. G.E. Langemeijer verwoordt het als volgt:

“De alles beheerschende vraag is hier, of de illegale praestaties van den requirant voldoende zijn om zijn uiterst zware vergrijp goed te maken. Ik aarzel daaromtrent, maar ben bij deze aarzeling geneigd om het bevestigend inzicht van de illegaliteit te volgen.”

De leden van de groep Vogel-Reinaard worden gehoord. Zij bevestigen allemaal Heerema’s geschiedenis zoals hij dat zelf weergegeven heeft. Guise schrijft: “Van Heerema kan ik verklaren dat hij op ons een zo goede en onkreukbare indruk heeft gemaakt, dat wij van ons voornemen om hem te elimineren afstand hebben gedaan. Hij bleek een uitstekend illegaal werker te zijn, die alles op het spel zette, niet om van zijn veranderd inzicht blijk te geven, maar om de goede zaak te dienen. Indien wij in hem een opportunist hadden gezien, dan zou hij thans niet meer leven.”¹⁷²

De verklaringen van de leden van Vogel-Reinaard Nieuwenhuis en Van der Laan zijn ook van deze strekking. Maar wat is precies de waarde geweest van de verzetsgroep? Daarover getuigt de ‘getuige-deskundige’, reservegeneraal-majoor en commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten H. Koot. Hij is van mening dat de groep “buitengewoon goed werk” heeft verricht heeft. Koot kent dan ook “hooge waarde toe aan het oordeel dezer groep en harer leden”.¹⁷³

Op verzoek van de advocaat van Heerema mr. C.B. Reinhold, pleit Koot krachtig en zelfs emotioneel in het voordeel van Heerema:

“Hier sprak tot mij iemand, die uit innerlijke overtuiging, om puur ideële overwegingen, nimmer om eigen materieel gewin een zaak wist te dienen met groote zelfverloochening, maar daarnaast de eerste zou zijn diezelfde zaak meedoogenloos af te breken, indien zijn verstand en geweten hem daartoe zouden brengen. In het ondergronds verzet zou hij het type zijn

---

¹⁷² Schrage, *Goedgemaakt*, in E.C. Coppens red., *Fabrica Iuris*, 345-6.

¹⁷³ Schrage, *Goedgemaakt*, in E.C. Coppens red., *Fabrica Iuris*, 336; Getuigenissen BG Den Haag, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

van den radicalen verzetsman, die geen compromissen kent; zijn geweten, meer wellicht dan zijn verstand, is voor hem in principieele aangelegenheden zijn eenige en hoogste arbiter. Een moedig, daadkrachtig man, voor wien het ‘reculer pour mieux sauter’ moeilijk valt, de lijn van de minsten weerstand verwerpelijk is, de directe openlijke frontaanval meer aantrekkelijk is dan de tijdroovende verborgen omtrekking.”¹⁷⁴

Heerema is volgens al deze verklaringen geen ‘opportunist’ maar handelt uit ‘ideële overwegingen’. Naast deze verklaringen á decharge steken de enkele verklaringen á charge schril af. Zo zou Heerema in de Van Neckstraat luid Duitse muziek uit zijn raam hebben gespeeld, maar de buurvrouw die hierover klaagt blijkt zelf een dubieus figuur.¹⁷⁵ Reinhold weet dan ook, aan de hand van de getuigenverklaringen, de rechters zover te krijgen dat zij rekening houden met Heerema’s zogenaamde ‘radicale karakter’, en zijn ‘aangeboren psychische drang’ om de eigen overtuiging boven alles te stellen en hiernaar te handelen.¹⁷⁶ Het Bijzonder Gerechtshof beslist als volgt: Heerema wordt op 25 juli 1946 veroordeeld tot twee jaar gevangenisstraf met aftrek van voorarrest. Hij verliest bovendien zijn Nederlandse staatsburgerschap. Heerema zal zijn straf moeten uitzitten in Scheveningen.

Het Hof acht bewezen dat Heerema zich schuldig heeft gemaakt aan het misdrijf van artikel 101 van het Wetboek van Strafrecht. Dit houdt in: “dat hij in Nederland in 1942 als Nederlander opzettelijk vrijwillig in Duitse krijgsmacht is getreden bij de Waffen-SS, zulks terwijl hij wist dat Nederland met Duitsland in oorlog was”.¹⁷⁷ Het Hof betoogt dat als Nederland net is overvallen door Duitsland, Heerema uit Venezuela terugkeert “uitsluitend om deze misdadige actie te kunnen voeren”. Dit zou na de oorlog dan ook normalerwijs tot een zeer zware straf hebben geleid. Heerema’s als bewezen beschouwde verzetsdaden maken echter zijn eerdere vergrijp deels ‘goed’.

Van der Laan laat Heerema ook nu niet in de steek. In april 1946 verzoekt hij Ringers, dan minister van Openbare Werken en Wederopbouw of hij een karakterschets van Heerema zou kunnen leveren. In Ringers antwoord klinkt een persoonlijke connectie door:

“Het is mij bekend dat ir. Heerema onder moeilijke omstandigheden heeft gestudeerd. Dit zoowel financieel alsook wat betreft het gezin waaruit hij voortkwam. Deze zaken hebben een

---

¹⁷⁴ Getuige-deskundige reserve generaal-majoor H. Koot, verklaring voor het BG te Den Haag, NA CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

¹⁷⁵ PV v. Neckstraat, Den Haag, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

¹⁷⁶ Schrage, *Goedgemaakt*, in E.C. Coppens red., *Fabrica Iuris*, 347-9.

¹⁷⁷ *Ibid.* 347.

stempel gezet op zijn persoon en zijn optreden. Ik ben ervan overtuigd dat Heerema een bekwaam ingenieur is, die echter een onevenwichtig karakter heeft. Hij is moeilijk in den omgang met anderen. Het heeft mij dan ook niet verwonderd, dat hij aanvankelijk bij de NSB terecht kwam en daar de waardering en bevrediging heeft gezocht, die hij wellicht in een andere omgeving niet kon vinden. Evenzeer acht ik het begrijpelijk, dat hij in de NSB kringen al heel spoedig teleurgesteld werd en dat hij met hetzelfde enthousiasme zich daarop in geheel andere richting heeft bewogen. Dat hij daarbij voor de illegale beweging belangrijk werk heeft kunnen doen, verwondert mij geenszins. Ik acht hem een integer mensch, die echter door een wat onbekoekt radicalisme zichzelf veel moeilijkheden heeft bezorgd.”¹⁷⁸

Nadat Heerema door het Haagse hof is veroordeeld, gaat advocaat Reinhold in cassatie. Hierop volgt een nieuwe rechtzaak waarna de Bijzondere Raad van Cassatie op 4 november 1946 uitspraak doet. De uitspraak van het Hof wordt vernietigd en Heerema wordt, gelijk de eis van de procureur-fiscaal mr. G.E. Langemijer, veroordeeld tot een jaar en twee maanden, met aftrek van voorarrest. Heerema zit dan officieel vanaf 28 augustus 1945 vast, en wordt met onmiddellijke ingang in vrijheid gesteld.¹⁷⁹

Wat zijn rechters betreft kan Heerema door zijn verzetswerk en een kleine straf als ‘gezuiverd’ beschouwd worden. Heerema probeert zo snel mogelijk Nederland te verlaten. Hij verzoekt de Adviescommissie Rechtsherstel en Beheer op 14 juni 1947 om een ‘no-enemy-verklaring’. Dit wordt hem verleent en Heerema wordt niet langer als ‘vijandelijk onderdaan’ beschouwd. Op 6 maart 1947 krijgt hij een vreemdelingenpaspoort, het Nederlandse staatsburgerschap blijft hem ontnomen.¹⁸⁰

Heerema reist naar Venezuela, en vestigt zich te Maracaibo, ondanks protesten uit de Nederlandse kolonie daar. Die zien Heerema als een “nazi-spion” en willen niets met hem te maken hebben. De protesten worden onder andere verwoord door de consul te Maracaibo Craandijk, die Heerema ook al in Budapest in 1940 meemaakte. Oud-minister Ringers staat in deze korte affaire voor Heerema in en uiteindelijk loopt de ophef met een sisser af.¹⁸¹

Heerema hervat zijn werkzaamheden die hij voor de oorlog neergelegd had. Hij treedt weer in samenwerking met de eerder genoemde Venezuelaanse industrieel Belloso en werkt aan

---

¹⁷⁸ Brief van Ringers aan Van der Laan, 17.4.1946, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema.

¹⁷⁹ Schrage, *Goedgemaakt*, in E.C. Coppens red., *Fabrica Iuris*, 351.

¹⁸⁰ Ibid. 352.

¹⁸¹ Ibid. 352-4.

projecten rond het meer van Maracaibo.¹⁸² Op 23 december 1953 wordt hij genaturaliseerd, en ontvangt zijn Nederlands paspoort.¹⁸³

Heerema is hier volgens een getuigenverslag van ene Johan Kuipers ook actief in bouwprojecten. Kuipers vertelt over zijn werkzaamheden als “uitvoerder van bouwwerken” in samenwerking met Heerema. Zij komen enkele keren te spreken, waarbij Heerema zich uitlaat over de oorlog. Heerema beweert onder andere dat de Duitsers minder erg zijn dan de Russen en dat ze veel goede dingen gedaan hebben. Het staat Kuipers tegen dat Heerema zo over de oorlog praat. Dan, bij een douche van de arbeiders, bemerkt Kuipers dat velen van hen een tatoeage onder de oksel hebben. Het betreft hier waarschijnlijk het bloedgroepteken van de SS. Kuipers maakt Heerema nog enkele keren mee maar dan scheiden hun wegen.¹⁸⁴

Na de oorlog verkiest Heerema een leven in de luwte, ver van publiciteit. In het ruwe meer van Maracaibo ontwikkeld hij een soort beton dat zeewaterbestendig is. Hiervan maakt hij staanders voor olieboorplatformen. Hij heeft een goede neus voor de markt, net voordat het olieboor op grote schaal in de Noordzee in de jaren '60 begint, ontwikkelt hij schepen en booreilanden die geschikt zijn voor de omstandigheden. Hij is de concurrentie voor en haalt grote orders binnen van olieconcerns.

In 1963 keert Heerema terug naar Nederland om er zijn bedrijf *Heerema Group* te vestigen. Het bedrijf is door zijn successen inmiddels uitgegroeid tot een multinational met kantoren in Zuid-Amerika en Europa. Het hoofdkantoor wordt gevestigd in Leiden en het gezin Heerema vestigt zich in Wassenaar.¹⁸⁵

Hoewel Heerema publiciteit over zijn persoon vermijdt, doen twee gebeurtenissen de interesse naar hem oplaaien. Op een kunstmatig (boor)eiland verzorgt de REM (waar later o.a. de commerciële televisiezender Veronica gekomen is) in 1964 illegale radio- en televisie-uitzendingen. Het wordt naar zijn plaats in de Noordzee gesleept door Heerema's kraanschip *Global Adventurer*, gebouwd door Heerema Group. Voor de REM onderneming wordt tevens een fonds opgericht, het zogenaamde Volks Aandelen Trust (VAT). Het avontuur is geen lang leven beschoren, op 17 december 1964 confisqueren Nederlandse mariniers het kunstmatige eiland. Na het faillissement van een van de medeoprichters gaat ook het VAT ten onder, en vele particuliere investeerders zien hun geld verdampen.¹⁸⁶

---

¹⁸² Zie boven p. 13-4.

¹⁸³ Schrage, *Goedgemaakt*, in E.C. Coppens red., *Fabrica Iuris*, 354.

¹⁸⁴ Getuigenverslag Johan Kuipers, Willemstad Curacao, 22.3.1948, NA-CABR, dossier t.n.v. P.S. Heerema

¹⁸⁵ Krantenknipsels betr. P.S. Heerema, NIOD, KB-I.3101.

¹⁸⁶ Ibid.

Een tweede geruchtmakende periode speelt aan het einde van de jaren '70. Uit het niets koopt Heerema plotseling respectievelijk de helft en 40% van de aandelen in Ballast Nedam en Stevin Groep, twee grote Nederlandse aannemersbedrijven. De leden van de bestuursraden van deze onderneming zijn ontstemt over deze 'sluipovername', maar kunnen er niets tegen doen. Naar aanleiding van vooral deze overname halen nieuwsbulletins Heerema's oorlogsverleden aan en er doen allerhande theorieën de ronde. Volgens de verklaring in de pers is Heerema's motief tot overname 'acceptatie' in de aannemerswereld. Die heeft hij namelijk nooit echt ontvangen vanwege zijn oorlogsverleden. Hiernaast doen geruchten over Heerema's interesse in de zogenaamde dagboeken van Hitler (eigenlijk van de hand van een Duitse journalist) de ronde. Deze laatste aantijging is nauwelijks serieus te nemen.¹⁸⁷ Slechts enkele krantenberichten slagen erin nuance aan te brengen en doen zelf onderzoek. In sommige kringen (waaronder binnen het NIOD) wordt serieus gekeken naar Heerema's bedoelingen en wederom naar zijn denkbeelden. Dit gaat zelfs zover dat men overweegt om Heerema eind jaren '70 nog eens te gaan vervolgen. Dit keer wil men zich richten op zijn 'economische collaboratie'. Hiervoor is Heerema immers nooit veroordeeld, of heeft er zelfs maar voor terecht gestaan. Dit gebeurt niet, Heerema overlijdt op 30 september 1981. Een besloten plechtigheid vindt plaats op maandag 5 oktober in de Hervormde Kerk in Wassenaar.

---

¹⁸⁷ Krantenknipsels betr. P.S. Heerema, NIOD, KB-I.3101.

Epiloog

Mijn biografische studie heeft zich gericht op drie elementen uit Heerema's verleden. Ten eerste zijn motieven om na de meidagen 1940 naar Nederland te komen en zich vervolgens op verschillende manieren in te zetten voor de samenwerking met Duitsland. Ten tweede zijn rol binnen de NOC en de werking van dit instituut. Ten derde zijn motieven voor de 'omslag' en zijn daarop volgende rol in het verzet.

Vanaf Heerema's terugkomst naar Nederland in september 1940 tot zijn naoorlogse berechting bestaat er een constante wisselwerking tussen zijn eigen overtuiging enerzijds en de omgeving en omstandigheden anderzijds. Het is die overtuiging en zijn eigen karakter die vorm geven aan zijn acties, welke betekenis krijgen binnen zijn leefomgeving.

Als Heerema eenmaal lid is van de Nederlandse SS en dus 'gekozen' heeft voor de 'groot-germaanse' richting komt hij in conflict met Feldmeijer en de NSB. Tegelijkertijd moet hij zich weten te redden in de onderlinge machtsstrijd tussen de NSB en de Nederlandse SS.

Uiteindelijk meldt hij zich aan voor de Waffen SS. Zijn redenen om naar het oostfront te gaan kunnen gezocht worden in zijn 'overtuiging', maar kunnen ook liggen in de conflicten met de leiding van de Nederlandse SS en de NSB.

Deze moeilijkheden blijken echter nog niets vergeleken met Heerema's beproeving bij de Waffen SS. Deze gebeurtenis is een desillusie voor Heerema en hier ligt de kiem van zijn veranderde overtuiging. Zijn ervaringen in het leger maken van zijn eerdere denkbeelden, gebaseerd op boekenwijsheid, een soort verloren droombeeld.

Na een ontzuivering op 'politiek' gebied volgt zijn tijd bij de NOC, waarin hij op 'economisch' gebied kennis maakt met de Duitsers. Heerema begint voortvarend; hij zet zich duidelijk in voor het ideaal van gelijkberechtiging. In deze tijd is het niet duidelijk of hij nog steeds zijn groot-germaanse denkbeelden heeft. Toch wil hij Nederlanders in uniformen steken, zodat ze in het oosten onderscheiden worden van andere rassen. Maar van Heerema's bedoelingen komt niet veel terecht.

Uiteindelijk wordt hij gedwongen de NOC te verlaten. De aanleiding daarvoor is de mislukking van de levering van arbeidskrachten voor de SS-FAU, waarna op dienstverplichting wordt overgegaan. Heerema wordt ontslagen omdat dit in strijd zou zijn met de principes van de NOC. Eigenlijk wordt door de Duitsers al langer aangedrongen op dienstverplichting en de arbeidsbureaus zijn daar gewillige werktuigen voor. Na beschouwing van de Nederlandse economie kan gesteld worden dat dit gebeurde in een sfeer van algemene

collaboratie. Het argument waarmee Heerema ontslagen wordt snijdt geen hout omdat na zijn vertrek de dienstverplichting gewoon doorgaat.

Er zijn twee dieper liggende oorzaken te noemen van het falen van de NOC en de ‘ondergang’ van Heerema in het bijzonder. Ten eerste betekent de wanorde in het oosten en de veelheid aan Duitse instanties een structureel onwerkbaar situatie. Geen Nederlander die daar wat aan veranderde, zo Heerema.

Ten tweede zorgt de chaotische situatie bij de NOC ervoor dat Heerema zijn taak niet langer naar behoren kan uitvoeren. De oorzaak van de chaos zijn de slechte onderlinge relaties binnen de NOC. Door de continue persoonlijke machtsstrijd tussen enkele invloedrijke personen lopen plannen mis en ontstaan conflicten. Hierdoor moet Heerema uiteindelijk het veld ruimen.

Rost van Tonningen probeert ‘politiek krediet’ op te bouwen via de NOC. Tevens wil hij het instituut persoonlijk aan zich binden via het Presidium en Rambonnet. Rambonnet ziet binnen de NOC kansen op zelfbevordering en zelfverrijking. Via Tummers en Hoekstra proberen Rost van Tonningen en Rambonnet hun invloed te doen laten gelden en te vergroten. Heerema duldt echter geen inmenging van Tummers, Hoekstra of iemand anders. Hij wil zich ook niet neerleggen bij de ‘van bovenaf’ bevolen reorganisatie, die hij als funest beschouwt voor de werking van de NOC. Tenslotte wendt Heerema zich meerdere malen, ondanks waarschuwingen van Malletke, op eigen initiatief tot zakenpartners in het oosten.

Hier is het duidelijk dat Heerema’s “onevenwichtige karakter”, zoals Ringers dat verwoordt, de boventoon voert. Heerema weet heel goed hoe de kaarten liggen, maar stuurt aan op een confrontatie.

Rost van Tonningen grijpt deze gebeurtenis aan om Heerema eruit te werken en Rauter is teleurgesteld in zijn oudstrijder-kameraad. Of we de dreigementen van het ‘Himmelfahrtkommando’ serieus moeten nemen, is niet zo relevant. Waar het om gaat is dat Heerema dat wel doet. Helaas is over deze periode, van grofweg de zomer van 1943 tot Heerema’s vlucht in januari 1944 uit de bronnen weinig bekend. Het is aannemelijk dat Heerema zich op de achtergrond houdt. Maar hij blijft actief voor het verzet. Hier is zijn verleden mistig.

Zoals Ringers het stelt zijn de acties van Heerema niet geheel verbazingwekkend. Belangrijk is dat we begrijpen dat zijn “onbekookt radicalisme” hem constant in moeilijkheden brengt.

Dit is het geval in een onstabiele instantie als de NOC, maar geldt ook voor zijn eerdere aanvaringen met de NSB leiding en Feldmeijer.

Na de oorlog is Heerema's berechting onderwerp van debat. In de literatuur komt dat naar voren in de tegenstelling tussen Schrage en Barnouw. Schrage's oordeel over Heerema is dat hij 'gezuiverd' is van zijn 'politieke misdaden' (door zijn verzetsrol). Barnouw vindt dat Heerema zijn straf voor zijn economische collaboratie ontlopen is. Zij beklemtonen dus ieder een ander aspect van Heerema's verleden; het 'politieke' en het 'economische'.

Kort wil ik hierover nog iets zeggen. Heerema's verzet was na de oorlog genoeg om hem er met een milde straf vanaf te laten komen. Wat betreft de waarde van het verzet zijn er twijfels, maar die zijn niet groot genoeg om Heerema een rol als "illegaal werker" te ontzeggen. Dat heeft de rechtszaak aangetoond. Echter, de rol die Heerema speelde bij de instelling van de *Dienstverpflichtung* is groter dan Schrage doet voorkomen. We hebben kunnen zien hoe Heerema op 25 mei 1943 de arbeidsbureaus schrijft om haast te maken met de verzameling van dienstverplichte arbeiderskrachten voor het oosten. Heerema stelt hiervoor een verzamelpunt in Rijswijk beschikbaar. Heerema doet hier 'gewoon' zijn werk als directeur van de NOB en probeert de gestelde quota te halen. Idealen van gelijkberechtiging tellen allang niet meer. Heerema's activiteiten op dit gebied kunnen zonder twijfel als 'voorbereidend werk' tot een dienstverplichting beschouwd worden. In die zin was dit wellicht strafbaar geweest.

Maar dit voorbeeld toont ook aan dat het moeilijk is om Heerema als 'man van de overtuiging', of, aan de andere kant als pure opportunist te brandmerken. Ringers geeft zeker een treffende karakterschets als hij stelt dat Heerema zich in de problemen brengt door zijn karakter, niet zozeer door vooraf bedachte intenties.

Heerema's motieven zijn ingegeven door een persoonlijke *drive* om zich te laten gelden. Daarmee botste hij met anderen binnen een chaotisch systeem zonder vastgestelde regels. Het is steeds tegen de achtergrond van tegenstellingen dat we hem zien. Die tegenstellingen zijn, zoals ik heb proberen te laten zien, deels door Heerema gecreëerd, en deels van een meer structurele aard. Heerema was in het licht van deze situatie noch een eenzijdige idealist, noch een pure opportunist. Zijn 'moeilijke' karakter is bepalend geweest voor het verloop van zijn tweeledige oorlogsperiode.

Bronnen

Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Justitie, Centraal Archief voor de Bijzondere Rechtspleging (NA-CABR)

Dossier t.n.v. P.S. Heerema, Inv. Nr. 74780; BRvC 356/46; het strafdossier, Inv. Nr. 90775, dossier 40200, PRAC Den Haag, het dossier met betrekking tot de NOC en NOB

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie Amsterdam (NIOD)

Archief Nederlandse Oost Compagnie 179;

187 Heerema's Correspondentie

159 Benoeming Heerema tot tweede directeur en diversen.

817 Hoekstra aan Engelbrecht (OT Berlin).

Archief Zwitserse Weg 187;

A 106 Rauter aan 'SS-Untersturmführer Dipl. Ing. (P.S.) Heerema, 10.6.1943

P 74 GC-Stukken Ir. H.W. v. Eek en P.S. Heerema, verslag gesprek met Hsp. J.B. v. Heutsz jr. 14.4.1942.

DOC I.653 ("P.S. Heerema")

Bijz. verm. 'Rapport van P.S. Heerema', (25 folio) 1-25, DOC.I.653.1 (eerste stuk)

Scripties (Scr);

525 J.a.m.e Botman, Een nieuwe vijand; Oorlogsmisdadigers vrijgelaten onder het mom van anticommunistische protectie, Doc. scr. Cultuurkunde, 2002

274 J.H. Nijdam, De NSDAP-Kruyt: een nationaal socialistische splinterpartij in Nederland (1933-1941) oftewel: van kwaad tot erger. Doc. scr. Geschiedenis, 1986

Krantenknipsels;

KB I.3101 Krantenknipsels betr. P.S. Heerema

KA I.3005 Heerema's toespraak in het Odeon

Literatuurlijst

- B.A. Sijes, *De Arbeitsinzet, de gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland, 1940-1945*, Martinus Nijhoff, Den Haag 1966.
- J. Meihuizen, *Noodzakelijk Kwaad; De bestraffing van economische collaboratie in Nederland de Tweede Wereldoorlog*, Boom, Amsterdam 2003.
- D. Barnouw et. al., *Samenwerken met de vijand; Verslag van een symposium over de vraag waar aanpassing ophoudt en collaboratie begint*, georganiseerd door de Anne Frank Stichting 6, 7 en 8 december 1980, Amsterdam, O.a. D. Barnouw, A.J. van der Leeuw.
- E.J.H. Schrage, *Goedgemaakt*, in E.C. Coppens red., *Fabrica Iuris: opstellen over de 'werkplaats van het recht' aangeboden aan Sjoerd Faber*, Nijmegen 2009.
- D. Barnouw, *Oost-Boeren, zee-Germanen, en turfstekers. Kolonisatie tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam 2004.
- L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, SDU uitgeverij, Den Haag 1994.
- M. Mazower, *Hitler's Empire: Nazi rule in occupied Europe*, Penguin Books Londen, 2008.
- G. von Frijttag Drabbe Künzel, *Het geval Calmeyer*, Mets & Schilt, Amsterdam 2008.
- G.H. Stein, *The Waffen SS; Hitler's elite guard at war 1939-1945*, Cornell University Press, New York, Londen: Oxford University Press 1966.
- P. Pierink, *Van Leningrad tot Berlijn, Nederlandse vrijwilligers in dienst van de Duitse Waffen-SS 1941-1945, Geschiedenis van het legion, de brigade en de divisie 'Nederland' in politieke en militaire context*, Aspekt, Nieuwegein 1995.
- R. Overy, *Why the Allies Won*, Pimlico, Londen 1996.

Illustraties (www.beeldbankwo2.nl)

Huwelijks foto's Heerema – Erna Kühnen

Foto's P.S. Heerema bij de Waffen SS

R. van Blokland
Schroeder van der Kolkstraat 19bis
3511 HR Utrecht

T.a.v. de heer Heerema
Surinamestraat 11
2585 GG den Haag

Voorburg, 21 mei 2010

Geachte heer Heerema,

Mijn naam is Roland van Blokland en ik ben vierdejaars student geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Ik ben momenteel bezig met het schrijven van een bachelor eindschrijft, in de vorm van een biografisch project. Dit project heeft als onderwerp Nederlanders die tijdens de Tweede Wereldoorlog betrokken waren bij de kolonisatie van Oost-Europa. De keuze voor mijn biografie is gevallen op meneer Ir. P.S. Heerema, uw vader.

Onder leiding van mevrouw dr. von Frijtag Drabbe Künzel, docente aan de Universiteit Utrecht, onderzoeker bij het NIOD en auteur van boeken over onder andere Kamp Amersfoort en H. Calmeyer, ben ik samen met mijn groep medestudenten geïntroduceerd tot het Nationaal Archief te den Haag en het NIOD te Amsterdam. Hier heb ik archiefstukken bekeken betreffende onder andere uw vader en de Nederlandse Oost Compagnie, waar uw vader werkzaam was van 1942 tot 1943. Het NOC was een bundeling van Nederlandse ondernemingen gericht op kolonisatie van en werkzaamheden in het oosten. Zo werden bijvoorbeeld baggerwerkzaamheden verricht op de Dnjepr, boeren uitgezonden naar de Oekraïne, en later in de oorlog verdedigingswerken gebouwd achter de linies van het oostfront.

Ik schrijf u deze brief om u ten eerste op de hoogte te stellen van mijn werkzaamheden en u ten tweede te vragen of u zou kunnen bijdragen aan mijn onderzoek. Het is mijn doel een biografie te schrijven over uw vader. Daarbij zou het voor mij van onschatbare waarde zijn te kunnen putten uit bronnen die niet in de archieven te vinden zijn. Dit zou kunnen betekenen, als ik zou vrij zou mogen zijn, een gesprek met u te mogen voeren. Bovendien wordt in het dossier van uw vader in het NA gerept over een "dagboek". Dit dagboek is door mij tot op heden niet gevonden.

Wat mij voornamelijk interesseert zijn de beweegredenen van uw vader zich in te zetten voor de 'kolonisatie' van het oosten. Vervolgens ben ik geïnteresseerd in de 'radicale' omslag die hij maakte, begin 1943, om zich met gevaar voor eigen leven te beijveren voor het verzet. Uit de dossiers door mij ingezien krijg ik, als ik wederom zo vrij mag zijn, een indruk van uw vader als een persoon, die eigenlijk een reiziger of kosmopoliet was. Dan komt tevens, voornamelijk in verklaringen van derden, zijn vermeende 'radicale karakter' naar voren. Hij vond iets en zette zich daar dan volledig voor in. Voor mijn onderzoek is het cruciaal te weten waarom hij vond wat hij vond, en deed wat hij deed. Kan ik hierachter komen en weet ik dit te plaatsen in de historische context, dan zou ik reeds dichterbij een goede biografie zijn.

In de hoop spoedig iets van u te mogen horen, en met vriendelijke groet,

Roland van Blokland